

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Prevence šikany na vybraných základních školách v Ústeckém kraji

Bakalářská práce

Studijní program:

B7506 Speciální pedagogika

Studijní obor:

Speciální pedagogika pro vychovatele

Autor práce:

Markéta Bendlová

Vedoucí práce:

Mgr. Eliška Helikarová

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Zadání bakalářské práce

Prevence šikany na vybraných základních školách v Ústeckém kraji

Jméno a příjmení: **Markéta Bendlová**
Osobní číslo: P17000744
Studijní program: B7506 Speciální pedagogika
Studijní obor: Speciální pedagogika pro vychovatele
Zadávací katedra: Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky
Akademický rok: **2018/2019**

Zásady pro vypracování:

Cíl bakalářské práce: Popsat pojem šikana, charakterizovat jeho problematiku a zmapovat systém prevence šikany na vybraných základních školách Ústeckého kraje.

Požadavky: Formulace teoretických východisek, příprava průzkumu, sběr dat, interpretace a vyhodnocení dat, formulace závěrů.

Metody: Studium dokumentace, kazuistika.

Při zpracování bakalářské práce budu vždy postupovat v souladu s pokyny vedoucí práce.

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

- BENDL, S., 2003. Prevence a řešení šikany ve škole. Praha: ISV. ISBN 80-86642-08-9.
- JANOŠOVÁ, P., KOLLEROVÁ, L., ZÁBRODSKÁ, K., KRESSA, J., DĚDOVÁ, M., 2016. Psychologie školní šikany. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2992-3.
- KOLÁŘ, M., 2011. Nová cesta k léčbě šikany. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-871-5.
- MARTÍNEK, Z., 2009. Agresivita a kriminalita školní mládeže. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2310-5.
- ŘÍČAN, P., 1995. Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. Praha: Portál. ISBN 80-7178-049-9.
- ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P., 2010. Jak na šikanu. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.
- VÁGNEROVÁ, K., BAJEROVÁ, M., 2011. Minimalizace šikany: praktické rady pro rodiče. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-912-5.

Vedoucí práce:

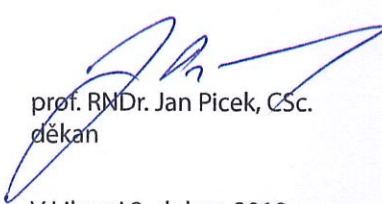
Mgr. Eliška Helikarová
Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Datum zadání práce:

3. dubna 2019

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2020

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L. S.

Ing. Zuzana Palouňková, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci 3. dubna 2019

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že texty tištěné verze práce a elektronické verze práce vložené do IS/STAG se shodují.

20. ledna 2020

Markéta Bendlová

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych na úvod poděkovala vedoucí práce Mgr. Elišce Helikarové za její cenné rady a příjemný přístup při vedení této bakalářské práce. Rovněž bych chtěla poděkovat pedagogům ze základních škol za jejich vstřícné přijetí a za jejich postřehy a rady ohledně prevence šikany na základních školách. Děkuji rovněž pedagogicko-psychologické poradně Ústeckého kraje, kde jsem získala v rámci odborné praxe cenné rady ohledně prevence sociálně patologických jevů. Velký dík patří mé rodině za pomoc, podporu a trpělivost při psaní této práce i v průběhu celého studia.

ANOTACE

Bakalářská práce „Prevence šikany na vybraných základních školách v Ústeckém kraji“ je věnována problematice šikany na základních školách. Cílem této práce je v teoretické části vymezit a popsat pojem šikana, charakterizovat její problematiku a její specifika. V praktické části, bylo mým cílem zmapovat systém prevence šikany na vybraných základních školách Ústeckého kraje. Následně jsem provedla rozhovory s pedagogy a rovněž jsem vypracovala kazuistiku případů, které se na jednotlivých školách odehrály.

KLÍČOVÁ SLOVA

šikana, agrese, oběť, agresor, základní škola, prevence

ANNOTATION

„The prevention of bullying at selected primary schools in Ústí region“ is dedicated to the problem of bullying at primary schools. The goal in the theoretical part of this thesis is to delimit and describe the concept of bullying, to characterize its problematic nature and its specifics. In the practical part my goal has been to map the system of the prevention of bullying at selected primary schools in the Ústí region. I subsequently conducted interviews with educators and I also created casuistics cases that have occurred at particular schools.

KEY WORDS

bullying, aggression, victim, aggressor, primary school, prevention

OBSAH

SEZNAM TABULEK	9
SEZNAM GRAFŮ	9
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK A SYMBOLŮ	10
ÚVOD	11
1. TEORETICKÁ ČÁST	12
1.1. DEFINICE ŠIKANY A JEJÍ SPECIFIKA	12
1.1.1. Školní šikana a její specifika	13
1.1.1.1. Školní a třídní klima	14
1.1.1.2. Morálka	15
1.1.1.3. Agrese	16
1.1.2. Formy šikany	18
1.1.2.1. Šikana fyzická	18
1.1.2.2. Šikana psychická	19
1.1.2.3. Kyberšikana	20
1.1.3. Typologie šikany	21
1.1.4. Stádia šikanování	23
1.1.5. Účastníci šikany	25
1.1.5.1. Charakteristika agresorů	25
1.1.5.2. Charakteristika obětí	28
1.1.5.3. Přihlížející většina	29
1.1.5.4. Škola a řešení šikany	30
1.1.5.5. Pedagog a řešení šikany	32
1.1.5.6. Rodiče obětí a řešení šikany	34
1.1.5.7. Rodiče agresorů a řešení šikany	36
1.1.6. Projevy školního šikanování	37
1.1.6.1. Šikanování jako nemocné chování	37

1.1.6.2. Šikanování jako závislost.....	38
1.1.6.3. Šikanování jako porucha vztahů ve skupině.....	38
1.1.7. Rozpoznání šikany a škádlení.....	39
1.1.8. Následky šikany.....	40
1.1.8.1. Dopad na oběť.....	41
1.1.8.2. Dopad na agresora	41
1.1.8.3. Dopad na ostatní účastníky	41
1.1.9. Prevence šikany.....	42
1.1.9.1. Prevence na úrovni školy jako celku	43
1.1.9.2. Prevence na úrovni jednotlivých tříd	44
1.1.9.3. Prevence na úrovni jednotlivců.....	45
2. PRAKTICKÁ ČÁST	46
2.1. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 1 – OBĚŤ.....	49
2.2. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 2 – OBĚŤ.....	53
2.3. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 3 – AGRESOR.....	57
2.4. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 4 – AGRESOR.....	61
2.5. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 5 – OBĚŤ.....	65
3. SHRNUÍ VÝSLEDKŮ.....	69
4. DISKUZE	74
5. NAVRHOVANÁ OPATŘENÍ.....	76
ZÁVĚR	77
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	78
SEZNAM PŘÍLOH.....	80

SEZNAM TABULEK

Tab. 1.: Druhy fyzické šikany	18
Tab. 2.: Druhy verbální šikany	19
Tab. 3.: Druhy kyberšikany	20
Tab. 4.: Základní formy šikany	21
Tab. 5.: Typy iniciátorů šikanování	26
Tab. 6.: Mapa vnějších projevů šikanován	37

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1	70
Graf č. 2	70
Graf č. 3	73

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK A SYMBOLŮ

ČR – Česká republika

ETOP – Etopedické centrum

MŠMT – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

MPP – Minimální preventivní program

OSPOD – Odbor sociálně-právní ochrany dětí

PPP – Pedagogicko-psychologická poradna

SO-RA-D – Sociometricko-ratingový dotazník

SPC – Speciálně-pedagogické centrum

SVP – Středisko výchovné péče

ZŠ – Základní škola

ÚVOD

Téma mé bakalářské práce je *Prevence šikany na vybraných základních školách v Ústeckém kraji*. Téma šikany jsem si vybrala z důvodu aktuálnosti tohoto problému, který se týká všech typů a stupňů základních škol.

V teoretické části jsem se zaměřila na definice a popis jednotlivých aspektů šikany a možnosti její prevence. Je velmi důležité porozumět nejen definici šikany, ale rovněž dalším jevům a pojmům, které k šikaně patří a které jsou často ve spojitosti se šikanou opomíjeny.

V praktické části jsem se zaměřila především na 1. stupeň základní školy. Vybrala jsem si základní školy v Ústeckém kraji, jelikož z tohoto kraje pocházím. Šikana se na základních školách v Ústeckém kraji a konkrétně ve Šluknovském výběžku vyskytuje velmi často. Byla jsem svědkem nesprávného řešení šikany na základní škole, kde jsem studovala, a proto jsem se rozhodla, že se v rámci své bakalářské práce budu zajímat o možnosti prevence a následného řešení šikany ve vybraných základních školách. Cílem praktické části bylo zjistit, jakým způsobem je ošetřena prevence šikany na základních školách v rámci práce metodiků prevence na jednotlivých školách, četnost výskytu tohoto patologického jevu a v neposlední řadě, jak se k šikaně staví samotní pedagogové. Vybrala jsem si 5 základních škol – Základní škola 1, Základní škola 2, Základní škola 3, Základní škola 4 a Základní škola 5. Z případů, které se na těchto školách staly, jsem vypracovala kazuistiky.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. DEFINICE ŠIKANY A JEJÍ SPECIFIKA

Šikanu můžeme definovat jako fyzické či psychické, popř. kombinované ponižování, až týrání „slabších“ jedinců „silnějšími“. „Jedná se o chování, jehož cílem je ublížit, ohrožit nebo zastrašit jiného člověka či skupinu. Mezi základní typy šikany patří slovní agrese (urážky, pomluvy, zesměšňování), fyzická agrese (bití, týrání, ohrožování zbraní), příkazy, krádeže a ničení věcí. Cílem agresora je získat nad druhými osobami pocit převahy, moci, určité výhody“ (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 11). Podstata šikany spočívá v tom, že „agrese je cílem jednání, nikoli prostředkem k dosažení nějakého konkrétního zisku“. Hlavním záměrem agresora je radost z uspokojení potřeby ponižovat lidskou důstojnost. Šikanu řadíme mezi patologické formy mezilidského soužití a může nabývat fyzických či psychických forem. K podstatným rysům šikany patří nepoměr sil mezi agresorem a obětí. Šikanování je zkrátka všudypřítomné a může nás doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školce, a je přítomna i ve všech typech škol (Bendl 2003, s. 25–26).

V pedagogickém slovníku je definováno šikanování jako „fyzické, psychické či kombinované ponižování až týrání žáků obvykle jinými žáky, vzácněji dospělými. Probíhá buď v dyádě, nebo ve skupině. Iniciátory šikanování bývají žáci vyšších ročníků, žáci starší, fyzicky vyspělejší, žáci osobnostně či sociálně narušení“ (Průcha, aj. 2003, s. 238).

„Slovo šikana je odvozeno z francouzského „chicane“, což znamená zlomyslné týrání, obtěžování, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů apod. Pojem šikana je typický zejména pro armádu, vězení, internáty a bohužel čím dál více také pro základní školu“ (Říčan, Janošová 2010, s. 135). Právě proto je tato bakalářská práce na šikanu vyskytující se na základní škole zaměřena. Šikana na základních školách však nemusí probíhat vždy v podobě, kdy žák trápí jiného žáka, může existovat i v jiných formách (Martínek 2007, s. 7).

Z historie víme, že „pojem šikany ve vědeckém smyslu vytvořil v sedmdesátých letech minulého století norský badatel Olweus (1978), který se zabýval agresivitou mezi školními dětmi. Patří mu také autorství metody určené ke zjišťování výskytu šikany u školních dětí a dospívajících. V průběhu let Olweus a jeho pokračovatelé postupně modifikovali definici šikany tím, že ji rozšířili o další formy agrese mezi školáky a aplikovali ji i na šikanu mezi dospělými v pracovních týmech a organizacích“ (Říčan, Janošová 2010, s. 137). Postupně došlo k posunům v porozumění tomuto sociálněpatologickému jevu.

Velmi důležité jsou také poznatky JUDr. PhDr. Oldřicha Choděry, který se zabývá právní praxí z hlediska šikany. „Tento termín se často vyskytuje v rozhodnutích o zahájení

trestního řízení. Platná právní úprava však termín šikana nebo šikanování nepoužívá“ (Kolář 2011, s. 286). Akademický slovník cizích slov uvádí, že „šikana je hovorový výraz pro pronásledování, záměrné, zbytečné obtěžování, nespravedlivé obviňování, trestání a týraní“ (Petráčková, aj. 1995, s. 732). V právní praxi bývá pojem šikana používán stejně jako pojem úmyslné jednání, které je namířené proti někomu jinému. „V právní praxi je dále nutné, aby jednání pachatele bylo zařaditelné pod skutkovou podstatu trestného činu. U trestných činů, jejichž podstatou byla šikana, lze předpokládat, že s ohledem na rozšiřující se případy jednání agresorů bude skutek jako trestný čin považován“ (Kolář 2011, s. 286).

V této práci, kde je šikana zaměřena na základní školy je jisté, že dítě mladší patnácti let nemůže být trestně postiženo. V současné době je vedena diskuse, zda by se trestní odpovědnost neměla snížit například na dosažení čtrnácti let či méně. Pro posouzení trestní odpovědnosti je důležité posoudit, jaká je rozumová i mravní vyspělost dětí v konkrétním věku. Je samozřejmé, že rozumová a mravní vyspělost u dětí nižšího věku již zahrnuje informace o tom, že určitá jednání nejsou v žádném případě přípustná, a že si tedy pachatel za jejich spáchání zaslouží trest. Tento fakt se týká rovněž rodičů, kterým může být udělen dle trestného zákona trestní čin ohrožování mravní výchovy mládeže. Dochází-li k šikanování dětí v průběhu vyučování, nese plnou odpovědnost za vzniklou újmu školské zařízení. Na školském zařízení proto může rodič nebo zákonný zástupce šikanovaného dítěte požadovat náhradu škody, a to jak škody na věcech, tak na zdraví (Kolář 2011, s. 289–291).

1.1.1. ŠKOLNÍ ŠIKANA A JEJÍ SPECIFIKA

Školní třídu můžeme chápat jako skupinu, kterou nelze vyměnit za jinou a pokud není její složení vyhovující, může představovat značnou zátěž. „Školní třída bývá příliš velká na to, aby představovala konzistentní skupinu, obvykle je rozčleněna do podskupin vymezených genderově, zájmově, prospěchově či jinak“ (Vágnerová 2012, s. 427).

Definice školní šikany zní takto: „Žák, resp. student, je šikanován čili viktimizován, když je vystaven, opakovaně a po určitou dobu, negativním akcím ze strany jednoho nebo více žáků, resp. studentů (Olweus in Říčan, Janošová 2010, s. 9).

„Školní, nebo také třídní šikana má mimořádně zhoubné následky, protože nejen těžce ubližuje oběti, ale kazí vztahy v celé skupině, kterou školní třída je. Šikana poškozují etický i psychický vývoj většiny, nebo dokonce všech dětí ve třídě“ (Říčan, Janošová 2010, s. 13). Nejvíce se projeví na osobnosti obětí a agresorů, ale těžce poškozují i přihlížející. Šikana, zvláště vnitrotřídní, se odehrává často přímo v učebně. V nenápadné podobě ji můžeme pozorovat přímo při vyučování, za přítomnosti pedagoga, který její projevy často podceňuje

nebo je není schopen zvládnout. Jde o drobné posměšky, poznámky, přicházející z mnoha stran a také o drobné naschvály. O přestávkách nebo při jiných příležitostech, kdy pedagog není nablízku a oběť nemá ani jeho částečnou ochranu, propuká šikana v plné síle a krutosti, ať už přímo ve třídě, před zraky celého kolektivu, anebo v jiných prostorech školy, případně cestou do školy a ze školy. Agresori jsou nejčastěji dva až tři a mohou šikanovat jednoho nebo více spolužáků, někdy i většinu třídy. Naopak někdy se k šikaně přidá většina dětí ve třídě, a jejich agrese proti jedinci pak může nabýt velmi dramatických forem, ohrožujících zdraví, nebo dokonce i život oběti. K šikaně ze strany starších dětí vůči mladším, dochází obyčejně ve společných prostorech a mimo prostory školy. Šikana je od případu k případu různě závažná. Přesnější zmapování je mimořádně obtížné. Je to dáno především skrytostí šikanování. O drtivé většině šikany se zkrátka neví. Šikana zůstává skryta navzdory tomu, že lehčí formy a počáteční stádia šikanování zasahují do dění ve škole (Říčan, Janošová 2010, s. 13–24).

Velkou nesnází je fakt, že šikana, a to i velmi závažná, většinou zůstává před dospělými dlouho utajena, často se na ni vůbec nepříjde. Mnohdy i učitelé, kteří tuší, že se v jejich třídě někomu ubližuje, raději o věci nemluví. Někteří pedagogové vidí v šikaně své selhání. Když se tedy ptáme pedagogů, zda se ve třídě, kterou mají jako třídní učitelé na starosti, vyskytuje šikana, dostáváme často rozpačitou negativní odpověď. Ředitelé jsou realističtější, i oni však mohou problém ve škole bagatelizovat (Říčan 1995, s. 13). S problematikou bagatelizace se autorka práce setkala během výzkumného šetření a zmiňuje ho v praktické části bakalářské práce.

1.1.1.1. Školní a třídní klima

„Prostředí školy je nejširším prostředím, s nímž přicházejí žáci společně do bezprostředního každodenního styku. Školní klima odráží dlouhodobé charakteristiky školy, její normy a představy o tom, jak uskutečňovat společné cíle. Kvalita třídního klimatu závisí také na cílech a hodnotách, které učitelé ve třídě prosazují“ (Janošová, aj. 2016, s. 308). Školní klima má tedy dopad na celkový život ve třídách a život jednotlivých žáků. Důležitým aspektem je atmosféra školy a celkově kvalita vztahů mezi žáky, pedagogy i vedení školy. Klima školy i třídy je svou podstatou sociálně konstruované. Pojem sociální klima třídy lze popsat jako dlouhodobě převládající atmosféru ve školách. Roli v něm hraje, jak se žáci ve své třídě cítí. Pozitivně hodnocené školní klima souvisí s odmítáním šikany a jejím nízkým výskytem. Žáci, kteří svou školu vnímají pozitivně, jsou citliví i k méně nápadným projevům šikany a jsou empatičtější k šikanovaným spolužákům. Dobré školy ovšem také obvykle vedou žáky

k přesvědčení o nepřijatelnosti šikany. S nízkou kvalitou školního klimatu šikana roste. Příznivé školní klima je zkrátka vhodné pro všechny žáky (Janošová, aj. 2016, s. 308–309).

Z hlediska šikany pak „k šikaně často dochází uvnitř třídy, tj. agresori a oběť (nebo obětí) jsou spolužáci“ (Říčan, Janošová 2010, s. 47). Je zvláštní, jak je možné, že tolik dětí, které se doma, a většinou i ve škole projevují normálně, dokážou být agresory a týrat svého spolužáka, ať už fyzicky či psychicky. Je rovněž znepokojující, kolik dětí dokáže přihlížet a nezastat se spolužáka a v souvislosti s tím je i překvapením, jak se třída dokáže semknout, když se pedagogové snaží vyšetřit, co se vlastně dělo. Žáci shromáždění v jedné školní třídě jsou zkrátka zvláštní skupina. Pedagogové ji určitým způsobem organizují. Jednotliví žáci zde mají předepsané úlohy a role, především ve vztahu k učitelům, ale i mezi sebou. Školní třídu můžeme vidět tedy jako skupinu, která žije dvojím životem, která má dvě tváře: jedna je oficiální, druhá „ilegální“. Té oficiální vládnou pedagogové a „ilegální“ struktura se vytváří v každé školní třídě. Jedna z důležitých norem ve třídě je norma „nežalovat“, což pedagog musí respektovat, ale zároveň tento respekt značně omezuje přístup k informacím týkající se vyšetřování šikany (Říčan, Janošová 2010, s. 49). Děti si zkrátka vyřizují své spory mezi sebou. Třída je především skupina v dlouhodobém vývoji. „Třída se v prvním ročníku základní školy podobá absolutní monarchii (dětí vzhlížejí ke své učitelce). Na závěr se třída podobá demokratické republice, která je rovněž, jako je to v politice ohrožena korupcí a „mafiaanskými“ praktikami, jež vedou ke skryté a zjevné diktatuře“ (Říčan, Janošová 2010, s. 48).

1.1.1.2. Morálka

Morálka je soubor myšlenek a emocí vztahujících se k etickým principům dobra, spravedlnosti a lidských práv. Za morálně dobré považujeme činy, které jsou v souladu s těmito principy, a za morálně špatné naopak ty, jež tyto principy porušují. Šikanování lze bezpochyby charakterizovat jako nemorální, protože je to opakovaná agrese vůči někomu, kdo se nemůže bránit (Janošová, aj. 2016, s. 159).

Často existuje také rozpor mezi morálkou a chováním. „Dovednost rozlišovat dobro a zlo nezaručuje, že se člověk bude chovat skutečně morálně. Ve složité a proměnlivé motivaci dětí k šikanování druhých hraje důležitou roli potřeba moci, zejména moci spojené s vlivem a popularitou mezi vrstevníky, a potřeba afilace – přátelských vztahů“ (Janošová, aj. 2016, s. 160). Tyto potřeby mohou být tak silné, že negativně ovlivní působení morálních přesvědčení dětí, a to i u těch, kteří sami zažili, jaké je to stát se obětí šikany.

Důležité je zmínit v souvislosti s morálkou pojem morální řád. Morální řád označujeme jako „soubor norem a způsobů chování, které jsou ve společnosti považovány za správné a které klasifikují jedince podle toho, jak tyto normy naplňuje“ (Janošová, aj. 2016, s. 49). Může se to týkat genderových vztahů nebo vztahů mezi socioekonomickými skupinami. Šikana může být motivována tím, že se šikanující děti nominují do pozice „strážců morálního řádu“, a trestají děti, které řád nedodržují. Terčem šikany se stávají děti, které narušují již zmíněné normy. Morální řád je uplatňován a vynucován na úrovni konkrétní třídy, ale současně odráží normy a hodnoty platné v dané společnosti. Klíčové pro porozumění šikaně je zkoumat nejen normy třídního kolektivu, ale i morální řád vyjadřující normy a hodnoty celé společnosti (Janošová, aj. 2016, s. 49). Určitou provázanost mezi morálním řádem a šikanou komplikuje nejen důležitou prevenci šikany ale také schopnost obětí získat od druhých pomoc.

„Úspěšná adaptace na školu vyžaduje schopnost respektovat standartní normy chování, resp. respektovat hodnotový systém, z něhož vycházejí“ (Vágnerová 2012, s. 299). Je nutné zmínit i pojem morální emoce a morální motivace. Morální emoce mají ve školním věku značný vliv na hodnocení situace. Morálně nepřijatelné chování vyvolává u dítěte různé emoce a může navodit i případné představy o pocitech obětí. Pojem morální motivace lze chápat jako potřebu dělat správné věci, funguje jako vnitřní filtr potlačující chování, které by odporovalo morálnímu přesvědčení (Vágnerová 2012, s. 351–354).

Na závěr této podkapitoly je nutné podotknout, že morálka představuje jen jednu z mnoha motivačních složek, a ne vždy se projeví v chování. V některých případech, kdy člověk jedná v rozporu s vlastním přesvědčením, se dostaví výčitky svědomí a snaha o nápravu.

1.1.1.3. Agrese

„Slovo agrese pochází z latinského výrazu ad-gredior, tedy přiblížit se, přibližovat se, jít na nějaké místo, zmocnit se nějakého místa, zničit nějaké místo, osobu, bytost. Agrese je projev vitální síly, kterou vlastní každý lidský jedinec stejně jako každý živý tvor“ (Svoboda 2014, s. 41). Snaha vymýtit agresi je tedy zcela naivní. „Cílem je však agresi regulovat a dodržování pravidel zde hraje základní roli“ (Svoboda 2014, s. 41). Agresi lze definovat jako stereotyp charakterizující člověka.

Agresse bývá definována také jako „psychologická (emočně motivační) mohutnost, jež má za cíl poškodit, ať již přírodu, věci, lidi nebo sebe samého. Agresi lze dále charakterizovat jako cizí slovo, nevyjadřující žádný zážitek nebo druh chování. Agrese je spíše abstrakcí zahrnující jisté emoční stavy a vnitřní impulsy k jednání (např. zlost, zuřivost)“ (Poněšický 2010, s. 17).

Člověk nadaný vysokou mírou agresivity je náchylný v různých situacích jednat agresivně, se svojí agresivitou těžce bojuje, protože ovládá jeho život a působí vážné komplikace v mezilidské komunikaci (Martínek 2009, s. 9).

„Agrese je naučená, to znamená osvojená na základně zkušenosti. Člověk jedná agresivně i proto, že se naučil, že se to vyplácí“ (Říčan, Janošová 2010, s. 39). „Pojem agrese dále představuje složitý konstrukt s vlastní historií a rozmanitým výkladem. Vedle záměru ublížit, se jako její další rozlišovací prvek uvádí pocit ublížení na straně oběti či strach, že by k němu mohlo dojít“ (Janošová, aj. 2016, s. 25). Podstatou agrese je totiž jednání, jehož hlavním cílem je ublížit jiné osobě. Za agresi bývá také pokládáno chování, jehož cílem není ublížit druhému, ale jehož aktér ví, že se to může stát. Klíčový je tedy přímý záměr, anebo povědomí agresora o tom, že svým jednáním může druhého poškodit.

Šikana je specifický druh agrese, pro niž je charakteristické záměrné a nevyprovokované agresivní jednání. Šikana je řazena jako třetí varianta vedle reaktivní (afektivní) a proaktivní (instrumentální) agrese.

Reaktivní (afektivní) agrese je charakteristická impulzivními útoky, které jsou provázené hněvivým afektem. Sklon takto jednat mají jedinci vznětliví, kteří obtížně ovládají své emoce a chování. Někdy nejsou schopni myslet na následky svého jednání. Začíná se objevovat v časnějším věku a z vývojového hlediska je stabilnější. Pomoc reaktivně agresivním žákům je důležitá. Tito žáci potřebují posílit jejich sebeovládání ve frustrujících situacích a naučit správně jednat v situacích. Pedagog by měl být připravený na případ výbuchu neřízené agrese a měl by podpořit rodiče v otázce odborného vyšetření jejich dítěte i v další psychologické či jiné spolupráci. Reaktivně agresivní žáci potřebují pro účinnější zvládnání impulzivity delší terapeutickou spolupráci (Janošová, aj. 2016, s. 96).

Proaktivní (instrumentální) agrese je popisována jako negativní chování osvojené na základě sociálně kognitivního učení. V souvislosti se vznikem proaktivně agresivních tendencí bývá uváděno především observační učení (jedinec napodobuje agresivní chování, které viděl u druhých osob a které jim přineslo nějaké výhody) a zpevňování (opakovaná zkušenost s vlastní agresí, která dotyčnému přinesla nějaké výhody). Žáci s proaktivní agresí umí odhadnout následky svého agresivního chování. Změnu chování proaktivně agresivních žáků mohou pedagogové taktéž podpořit, a to zejména posílením empatického zájmu o druhé a rozvoj morálních kompetencí. Žáci by měli být vybízeni, aby vlastními slovy popisovali, co se ve třídě odehrálo a jaký dopad tato událost má. Z hlediska školní prevence žáci na základě přednášek a teoretických diskusí získají poznatky, jaký druh chování může být druhými pokládán za šikanu. To je sice může odradit, ale také nemusí. Mohou si hledat jiný méně

nápadný způsob, jak svých cílů na úkor spolužáků dosáhnout. Teoreticky bývá šikana spojována spíše s proaktivní agresí (Janošová, aj. 2016, s. 98).

Na závěr je nutno dodat, že zvýšená agresivita se často projevuje u žáků vykazujících nízkou emocionalitu a nedostatek empatie, kteří mají sklon využívat druhé ve svůj prospěch, ale také reagovat příliš impulzivně (Janošová, aj. 2016, s. 89).

1.1.2. FORMY ŠIKANY

Nejprve je nutné uvést historii dělení šikany, jelikož se spektrum jednání, které se považuje za šikanu, postupně rozšířilo. „Na přelomu devadesátých let minulého století byla poprvé ve Finsku zmíněna nepřímá agrese, jako třetí forma agrese vedle přímé fyzické a přímé verbální. Autoři k ní později přiřadili ničení majetku, braní věcí a navádění druhých k agresivnímu jednání. V polovině devadesátých let se začalo v USA hovořit o vztahové agresi, která zahrnovala pomlavy, vyčleňování, odmítání a ignorování. Podobné jevy začaly být v této době označovány také jako sociální agrese“ (Janošová, aj. 2016, s. 20). V případě, že jsou splněny základní podmínky šikany, tedy záměrnost, nerovnováha sil a opakovanost, hovoříme o nepřímé, vztahové či sociální šikaně. V literatuře se často setkáváme s pojmem psychická šikana, která bývá chápána v podobném smyslu jako šikana vztahová a užívá se pro šíření pomluv, sexuální gesta a verbální urážky. Začalo se rovněž hovořit o kyberšikaně, kterou lze chápat také jako jednu z variant psychické šikany. Liší se především způsobem realizace útoků. K nim jsou využívány elektronické informační technologie, které agresorům zajišťují anonymitu (Janošová, aj. 2016, s. 20–21).

1.1.2.1. Šikana fyzická

Fyzická šikana je charakteristická tím, že agresor používá k šikanování oběti fyzické násilí, popřípadě předměty, kterými učiní útok důraznějším (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 75). Mezi předměty, které učiní útok důraznějším, patří baseballová pálka, batoh apod. (Policie ČR 2019). Máme několik druhů fyzické šikany.

Jednotlivé druhy jsou vyobrazeny v tabulce.

Tab. 1.: Druhy fyzické šikany.

1.	Fyzické přímé aktivní – Útočníci oběť věší, škrtní, kopou, fackují.
2.	Fyzické aktivní nepřímé – Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbili. Oběti jsou ničeny věci.
3.	Fyzické pasivní přímé – Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice.

4. Fyzicky pasivní nepřímé – Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na záchod. (Odmítnutí splnění požadavků.)

Zdroj: Vágnerová, Bajerová 2011, s. 75.

1.1.2.2. Šikana psychická

„Psychická šikana vyniká svou neviditelností. Velmi obtížně se u ní odhaduje závažnost. Často i odborníci zamění pokročilou psychickou šikanu za počáteční a první tři stadia šikanování za škádlení. Následkem je podcenění situace a použití nesprávných metod, což většinou nejde napravit“ (Kolář 2011, s. 57). V souvislosti s psychickou šikanou je důležité zmínit tři skutečnosti. První z nich je fakt, že psychickou šikanu nedokážeme posoudit podle vnějšího dojmu, například manipulace může být jemná, ale o to ostřejší. Druhou z nich je fakt, že i obyčejná izolace má velké rozpětí brutality. Na jedné straně je dítě izolováno, nikdo s ním nemluví, ale jeho přítomnost je akceptována. Na druhé straně může být dívka s atopickým ekzémem na rukou a obličeji postavena na lavici a všichni spolužáci se ji mohou posmívat. Celá třída se řídí instrukcí, nikdo se nesmí dotknout jejích věcí a věcí, kterých se dotkla. Jako třetí skutečnost je považován fakt, že i „malé“ vystupňování nepřímé a přímé verbální agrese za aktivní účasti celé třídy může vést ke změně počáteční šikany v pokročilou a oběť může směřovat ke dnu (Kolář 2011, s. 61). Psychická šikana může ovlivnit psychiku a chování jedince, proto je považována za závažnou. Psychická šikana bývá v publikacích nahrazována také pojmem verbální šikana. Druhy verbální (psychické) šikany jsem se rozhodla vyobrazit v tabulce.

Bývá také uváděno, že do psychické šikany spadá též kybershikana, které je věnována následující samostatná podkapitola.

Tab. 2.: Druhy verbální šikany

1.	Verbální aktivní přímé – Nadávání, urážení, zesměšňování.
2.	Verbální aktivní nepřímé – Rozšiřování pomluv. Patří sem ale i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.
3.	Verbální pasivní přímé – Neodpovídání na pozdrav, na otázky apod.
4.	Verbální pasivní nepřímé – Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.

Zdroj: Vágnerová, Bajerová 2011, s. 75.

1.1.2.3. Kyberšikana

„Kyberšikana je kolektivní označení forem šikany prostřednictvím elektronických médií, jako je internet a mobilní telefony, které slouží k agresivnímu a záměrnému poškození uživatele těchto médií. Stejně jako tradiční šikana i kyberšikana zahrnuje opakované jednání a nepoměr sil mezi agresorem a obětí“ (Ševčíková 2014, s. 121). Je potřeba si uvědomit, že kyberšikana se může odehrávat na různých internetových platformách s různorodými vlastnostmi: na sociálních sítích (např. Facebook), v online interaktivních hrách (např. MMORPG), na webových stránkách, aplikacích pro synchronní komunikaci (např. Skype), na blozích, e-mailu, v chatovacích místnostech, ve zprávách poslaných přes mobilní telefon (SMS a MMS). Má tři základní kritéria. V kyberšikaně se jedná se o úmyslné opakované agresivní jednání s úmyslem někomu ublížit. U kyberšikany mezi obětí a agresorem existuje mocenská nerovnováha – oběť se nemůže snadno bránit. Kyberšikana je především charakteristická tím, že probíhá v elektronické podobě – tím se odlišuje od klasické šikany. Stejně jako u tradiční šikany, i u kyberšikany se často můžeme v teoriích setkat s dělením na přímou a nepřímou kyberšikanu (Ševčíková 2014, s. 121).

Tab. 3.: Druhy kyberšikany

1.	Přímá kyberšikana – Souvisí s pořizováním fotografií a jejich umístění na internet, nadávky například na fórech a jinde, výhrůžné SMS a další.
2.	Nepřímá kyberšikana – Souvisí s vyloučením ze skupiny, zveřejněním důvěrných informací nebo konverzace, kdy se člověk vydává se za někoho jiného.

Zdroj: Ševčíková 2014, s. 123.

Jedním ze základních problémů je fakt, že se kyberšikana odehrává ve virtuálním prostoru, jemuž dospělí často nerozumí a neumí si ani představit pohyb v něm (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 92).

Důležité jsou i jednotlivé aspekty kyberšikany mezi které patří opakovanost, která je jedním z aspektů, kterými se kyberšikana může odlišit. „Opakované zranění je těžko rozpoznatelné, často jde spíše o opakování újmy, které se děje například sdílením zraňujícího obsahu“ (Ševčíková 2014, s. 121). Pokud se objeví na sociální síti ponižující fotka oběti, s každým dalším svědkem, který fotku uvidí, můžeme považovat zranění oběti za opakované. Týká se to tedy nejen agresora, ale i publika. Dalším aspektem je mocenská nerovnováha, která znamená nerovné rozložení sil mezi agresorem a obětí. „U kyberšikany agresor může být

fyzicky či sociálně slabší než oběť a nerovnováha sil se projevuje zejména tím, že agresorovi nelze v některých případech vůbec zamezit v přístupu k oběti“ (Ševčíková 2014, s. 121). Oběť je tedy dostupná 24 hodin denně, neexistuje čas, kdy by nebylo možné poslat e-mail, zveřejnit video či posílat výhrůžné SMS. Pokud se oběť bude snažit zamezit útokům pomocí blokace, může si agresor založit účet nový. Riziková je zde anonymita agresora. Dalším aspektem spojeným s mocenskou nerovnováhou je publicita. „Publicita se vyskytuje jak u šikany tradiční, kdy například zesměšňování spolužáka přihlíží celá třída. Na internetu se však publicita může rozrůst do netušených rozměrů“ (Ševčíková 2014, s. 121).

Existuje i definice jednotlivých typů kyberšikany. Prvním typem je obtěžování, což jsou činy, které někoho ohrožují či ztrapňují – šíření pomluv, hrozby, ponižující informace na sociálních sítích. Druhým typem je vydávání se za někoho, kde agresor na sociálních sítích přijímá jinou identitu za účelem šikany. Třetím typem jsou fotografie, které se rovněž používají k ponížení jiného člověka. Pořizování nahých nebo jiných snímků v šatně nebo na záchodě a vyhrožování jejich zveřejněním je také forma kyberšikany. Čtvrtým typem jsou weby, blogy, ankety a hacking, které patří do kyberšikany a jsou často využívány k šíření pomluv, zveřejňování osobních informací, posílání virů a nabourávání cizích počítačů. Posledním typem je happy-slapping, což je anglický výraz pro natáčení šikany a zveřejňování takových videí na internetu nebo jejich sdílení s jinými lidmi (Meyrock 2016, s. 100–101).

Prevence kyberšikany je velmi důležitá. „Kyberšikana je komplexním fenoménem, který je potřeba řešit na více úrovních – rodičovské, vyučujících a zaměstnanců školy, aktérů samotných a v závažných případech i na úrovni dalších institucí (např. Policie ČR)“ (Ševčíková 2014, s. 136). Podstatná je informovanost. Důležité je svěřit se někomu dospělému. Je to nejlepší strategie, ale děti se často bojí. Rodiče by tak neměli omezovat svým dětem přístup k internetu, ale spíše se s nimi bavit o tom, co na internetu dělají a poskytnout jim bezpečný prostor ke sdílení. „Oběť by měla vědět, že i když se útoky odehrávají mimo školu, má právo požádat o pomoc někoho dospělého ze školy“ (Ševčíková 2014, s. 136). I když kyberšikana neprobíhá ve škole, ohrožuje to „zdravé klima školy“. Velmi užitečné jsou preventivní programy a důkladné informování žáků o tom, jak kyberšikana vypadá a jaké může mít dopady.

1.1.3. TYPOLOGIE ŠIKANY

Odborná literatura dále dělí šikanu dle následujících typů popsaných v tabulce níže.

Tab. 4.: Základní formy šikany

Šikana podle typu agrese – prostředku týrání	fyzická, psychická a smíšená šikana, kyberšikana – jako specifická forma šikany
--	---

Šikana podle věku a typu školy	šikana mezi předškoláky, žáky prvního stupně, uční, gymnazisty... šikana mezi vysokoškoláky
Šikana z genderového hlediska	chlapecká a dívčí šikana, homofobní šikana, šikana chlapců vůči děvčatům, šikana dívek vůči chlapcům
Šikana odehrávající se ve školách s různým způsobem řízení	na jedné straně škola s demokratickým vedením a na druhé straně škola, popřípadě výchovný ústav, kde je tvrdý hierarchicko-autoritativní systém
Šikana podle speciálních vzdělávacích potřeb aktérů	šikana neslyšících, nevidomých, tělesně postižených, mentálně retardovaných žáků apod.

Zdroj: Kolář 2011, s. 78.

Šikanování má ve svých projevech velice různou podobu. O jednotlivých formách základních šikan je dobré vědět co nejvíce. Minimálně musíme znát alespoň největší obtíže pro jejich odhalování a nápravu. Je důležité znát specifika jednotlivých forem šikan. Dívčí šikanu lze rozpoznat těžko, jelikož oproti chlapecké šikaně jsou dívky na svých agresorkách citově závislé a považují je za přítelkyně. Platí zde, že pokud šikana probíhá v rámci vztahů, jež se ostatním jeví jako přátelské, odhalení pro pozorovatele je pak obtížné. Druhým příkladem je homofobní šikana, kde je potřeba znát homofobní projevy a homofobní jazyk, jinak varovné signály nevidíme. Třetím příkladem jsou šikany v uzavřených zařízeních, jako jsou například dětské domovy se školou. „Nejstrašnější a nejkrutější šikany se odehrávají tam, kde je oběť nucena žít s agresorem. Rizikové jsou v tomto smyslu zařízení ústavní a náhradní rodinné péče (dětské domovy, výchovné ústavy a věznice) a dále sem patří dlouhodobé pobyty mimo školu a internáty“ (Kolář 2011, s. 79–82).

„Za pravou (účelnou) klasifikaci forem šikany považujeme takovou klasifikaci, která má obecnější a trvalejší význam pro léčbu. Patří sem základní formy šikany a formy neobvyklé“ (Kolář 2011, s. 79).

Neobvyklé formy šikany nás mohou šokovat. Je to šikana, která od nás vyžaduje úpravu základního postupu. Patří sem šikany, které ohrožují potřebu bezpečí pedagoga a život oběti. Jedná se většinou o fyzicky extrémně brutální šikany. Jde například o výbuch šikany, kdy žáci celé třídy, případně celé školy šikanují spolužáka. Může jít také o sexuální násilí a ponižení, které nás uvede do rozpaků a nemohoucnosti. Patří sem ale také šikany se změnou v základním schématu, což vede ke komplikacím ve vyšetřování i léčbě. Jde zejména o zvláštnost přímých a nepřímých účastníků šikany (např. agresor je žák ředitele školy) (Kolář 2011, s. 92–93).

Jako nepravé (neúčelné) formy šikany označujeme projevy, které nemají jednoznačný vztah k pomoci. Jedná se o izolované prvky. „Patří sem jednotlivé prvky agrese: strkání, bouchání, vrážení, tahání za vlasy, stříkání vody, házení papírků/gumiček, epizody vylučování, izolace od sociální skupiny, šeptání, huhňání, urážlivé poznámky a vzkazy apod. Někdy jsou důležité a někdy ne. Mohou být pro praxi zavádějící. Rady, doporučení, opatření zaměřená na takové konkrétní projevy bez přihlédnutí k celkové diagnóze šikany častěji ublíží, než pomohou“ (Kolář 2011, s. 79–80).

1.1.4. STÁDIA ŠIKANOVÁNÍ

Existuje základní pětistupňové schéma, které je pro práci pedagoga velmi užitečné. „Schéma zachycuje negativní proces, který křiví vztahy mezi členy skupiny. Postihuje vnitřní pohyb směřující k totálnímu přijetí postojů, norem a hodnot šikanování žáky“ (Vágnerová, Bajarová 2011, s. 79). Pro správný postup při vyšetřování šikany a jejím řešení je třeba zjistit, v jakém stadiu šikany se třída nachází. Zatímco v prvním stadiu či druhém stadiu ji může řešit škola, v pokročilejších stádiích je nutné obrátit se na odborníky (psychology, speciální pedagogy a sociální pedagogy ze středisek výchovné péče). V souvislosti s prací pedagoga je důležité určit, v jakém stadiu se třída nachází. V počátečním stadiu jsou oběti i ostatní členové skupiny poměrně otevření, mluví o tom, co se stalo či co se děje. V pokročilém stadiu jsou uzavření, nechtějí nic říct, případná zranění oběti vysvětlují neuvěřitelným způsobem. Pokud je šikanování delší než tři měsíce, jde pravděpodobně o pokročilejší stadium. Z hlediska počtu je jisté, že při větším počtu obětí a agresorů lze usuzovat na rozvinutou šikanu (Vágnerová, Bajarová 2011, s. 83).

První stádium – zrod ostrakismu

Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře. Není oblíbený a nikdo ho neuznává. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, vymýšlí na jeho účet „drobné“ legrácky apod. Taková situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje. Tato zárodečná forma se vyskytuje téměř ve všech sociálních skupinách. Pokud se těmto počátečním projevům nebudeme věnovat, může se z ní stát i pokročilá tzv. dokonalá šikana. K tomu může přispět, ať už vědomě, či nevědomě, sám pedagog, který má ve třídě nějakého oblíbeného žáka a povyšuje jeho osobu nebo jeho přednosti nad ostatní. Dalším příkladem může být také případ, kdy pedagog častěji vytýká nějakému žákovi jeho slabiny nebo neschopnost, snižuje jeho autoritu, dotýká se slovně jeho osoby. Takové děti

se ocitají velmi brzy na periferii třídy a začnou zažívat první, převážně mírné formy psychického násilí (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 80).

Druhé stadium – přitvrzování manipulace, počátky fyzické agrese

V zátěžových situacích začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod. Spolužáci si na nich odreagovávají nepříjemné pocity, například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že je docházka do školy obtěžuje. Psychický nátlak z prvního vývojového stadia přerůstá do (zatím) mírné fyzické agrese (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 81).

Třetí stadium – vytvoření jádra

Nastává zde klíčový moment. Vytváří se skupina agresorů, už se nešikanuje nahodile, ale systematicky. Úderné jádro začíná spolupracovat a společně šikanuje nejvhodnější oběti. Z počátku se stávají obětmi ti, kteří jsou osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří se dostanou v třídní hierarchii nejnižší. Objevuje se zde falešná solidarita, kdy je normou třídy „nežalovat“. Projevuje se zde tzv. pyramida šikanování, kdy jsou na prvním místě agresori, dále jejich pomocníci (nohsledi, přísluhovači), jako další je mlčící většina (přihlízející) a na závěr oběť či oběti. Ostatní spolužáci obětím neubližují, ale ani jim nepomohou. Oběť se smiřuje se situací, ale snaží se agresorům vyhýbat. Objevuje se pokřivená morálka. Všichni o šikaně vědí, ale nikdo nic neudělá. Toto stadium je v řešení šikany klíčové. Rozhoduje se v něm, zda se počáteční fáze přehoupne do stadia pokročilého. Tento stupeň šikany ještě umožňuje, aby odborně připravený pedagog poměrně rychle a bezpečně pomohl. Bez radikální pomoci zvenčí většinou šikana přejde bez povšimnutí do další fáze, kdy i děti, které se vyvíjely morálně odpovídajícím způsobem, začínají postupně přijímat normy skupiny agresorů (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 81).

Čtvrté stadium – většina přijímá normy agresorů

Normy agresorů jsou přijaty většinou třídy a stanou se nepsaným zákonem. V tomto stadiu se již jen málokdo dokáže postavit tlaku skupiny, která situaci přijala za danou. I ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týraní spolužáka, a dokonce při tom prožívají uspokojení. Někdy se stává, že oběť svou roli přijímá, aniž by se pak agresorům vyhýbala. Dochází to až tak daleko, že agresory sama vyhledává, protože začíná pociťovat jistou závislost. Při závislosti mohou agresor společně s obětí působit na okolí jako přátelé (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 82).

Páté stadium – totalita neboli dokonalá šikana

Násilí jako normu přijímají všichni žáci ve třídě. Žáci jsou rozděleni na dvě sorty, jedni mají všechna práva, druzí žádná. Agresor vlastní a využívá oběť jako svůj majetek: patří mu jeho peníze, osobní věci, školní vědomosti, čas, dokonce i city a tělo – ztrácí poslední zbytky zábran. Oběť přijme normy skupiny za své a nepřipadá jí to nenormální. Totalita neboli dokonalá šikana se v současné době může objevit právě ve třídách základních škol (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 83).

1.1.5. ÚČASTNÍCI ŠIKANY

Do účastníků šikany řadíme typy hlavních aktérů šikany, tj. agresorů a obětí (šikanujících a šikanovaných/útočníků a napadených). „Abychom pochopili, o co při šikaně jde a jak se s ní vypořádat, nestačí zabývat se jen agresorem a jeho obětí. Jestli k šikaně dojde, jak bude probíhat a kdy a jak skončí záleží na dalších jednotlivcích a skupinách“ (Říčan, Janošová 2010, s. 53).

Patří sem: agresor a jeho pomocníci, oběť, třídní „publikum“, zastánci (spolužáci, kteří se aktivně zastávají oběti), pedagogové, rodiče zúčastněných dětí, místní komunita a celá společnost. V následujících podkapitolách jsou charakterizováni vybraní účastníci šikany.

1.1.5.1. Charakteristika agresorů

Agresor je „žák, který se aktivně účastní šikany, ale zvláště ten, který ji začíná a vede (iniciátor). Mívá určité typické vlastnosti. Jejich znalost pomůže odhadnout, kdo je agresorem ve skupině, kde k šikaně dochází, případně kdo by se jím mohl stát, a je tedy z tohoto hlediska „rizikový“, i když zatím ve skupině šikana není“ (Říčan, Janošová 2010, s. 53).

Agresor má několik charakteristik:

Agresor bývá tělesně zdatný, silný a obratný, ale setkáváme se s případy, že i malý a slabý jedinec dokáže perfektně vymyslet a zorganizovat šikanu. S fyzickým násilím se setkáváme čím dál častěji i u dívčí šikany. Ve tváři agresora, v jeho mimice a fyziognomii můžeme často „čist“ hrubost, ale zlost rovněž můžeme nalézt za andělskou tvář a nevinným úsměvem. Agresor bývá rváč, je vznětlivý, impulzivní, špatně se kontroluje a často se dostává do konfliktů. Ne každý rváč však šikanuje, protože mnoha rváčům chybí zlomyslnost a krutost, které je potřeba v šikanování bezbranných. Někteří agresori ani nemusí být rváči, protože se dokážou velmi dobře kontrolovat a pečlivě si vybírat čas i místo, aby šikanování utajili, nebo dokonce šikanu zorganizují a s potěšením pozorují, co dělají druzí. U agresora vidíme

celkovou nekázeň, drzost, lhaní, krádeže a podvádění, ničení věcí ze zlomyslnosti nebo pro zábavu, i horší osobní hygienu. Jsou ale případy, kdy se pedagog nechal oklamat tím, že se spolehl na dojem očividné slušnosti a loajality vůči učitelům, a beznadějně pak selhal při vyšetřování šikany. Agresor mívá často slabší školní prospěch a zakrnělé svědomí. Chová se dobře jen tehdy, když se mu chce nebo když je to pro něj výhodné. Nezná pocit viny, i když samozřejmě velmi dobře může vědět, co společnost chápe jako provinění a jak by se chovat měl. Může se také bát odhalení a trestu za to, co provedl, ale strach ještě není svědomí. Agresor bývá u spolužáků neoblíbený, vzbuzuje spíše strach než sympatie. Je třeba si dát pozor na „sociometrické hvězdy“, které vždy dobře vycházejí s učiteli, vzorně spolupracují a mají výborný prospěch. Je-li ve třídě šikana, zvláště brutální a dlouho trvající, je třeba mít naopak vždycky podezření, že s ní vlivní žáci souhlasí. Agresor je navenek tvrdý, protože trpí pocity méněcennosti, nedostatkem sebevědomí, závidí svým spolužákům harmonický rodinný život nebo něco jiného, cítí se nešťastný a lze mu pomoci, jestliže porozumíme jeho tajné bolesti. Agresoři se však jeví jako sebejistí, suverénní a neúzkostní. Agresor bývá dominantní, panovačný, rád ovládá druhé a bezohledně se prosazuje. Bývá arogantní, snadno se urazí, má sklon vidět agresi proti sobě i tam, kde žádná není. Svou suverenitou často získá přívržence. Ublížovat druhým je jeho radostí. Bývá bezcitný, ale leckdy za určitých okolností ztrácí schopnost soucitu i děti, které jsou, nebo alespoň dosud byly, po citové stránce úplně normální. Agresorovi často chybí schopnost empatie, kterou dítě získává s věkem a u některých jedinců se objevuje opožděně, což může být zaviněno nedostatky v rodinné výchově. Agresoři se často vymlouvají a jedna z nejoblíbenějších výmluv při šikaně je, že si agresoři „jen dělali legraci“ a „nevěděli“, že své oběti ubližují. Není vždy snadné poznat, jestli jde v konkrétním případě o skutečný nedostatek empatie, nebo o pouhou výmluvu. Nedostatek empatie ovšem šikanu nikdy neomlouvá (Říčan, Janošová 2010, s. 53–56).

Máme tři zajímavé typy iniciátorů šikanování:

Tab. 5.: Typy iniciátorů šikanování

Typ	Charakteristika	Vnější forma šikanování	Specifika rodinné výchovy
„Drsňák“	Hrubý, primitivní, impulzivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy – narušeným vztahem	Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrasování ostatních	Častý výskyt agrese a brutality rodičů, jako by agresoři násilí vraceli nebo ho napodobovali

	k autoritě, někdy zapojený do gangů páchající trestnou činnost		
„Slušňák“	Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu	Násilí a mučení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků	Časté uplatňování důsledného a náročného přístupu, někdy až vojenského drilu bez lásky
„Srandista“	„Srandista“, optimistický, dobrodružný, se začínou sebedůvěrou, výmluvný, nezdíka oblíbený a vlivný	Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních, patrná snaha vypíchnout „humorné“ a „zábavné“ stránky	Nejsou zaznamenány výraznější specifika, pouze v obecnější rovině je přítomna citová subdeprivace a absence duchovních a mravních hodnot v rodině

Zdroj: Kolář 2011, s. 141.

Motivy agresora

K tomu, aby někdo někomu ubližoval, existují různé motivy. „Krutost a touhu po moci lze považovat za hlavní pojmy pojící se s konáním agresorů“ (Kolář 2011, s. 139). Mezi základní motivy dále patří motiv upoutání pozornosti, kdy agresor touží být středem zájmu publika, dělá tedy všechno pro to, aby získal obdiv a přízeň spolužáků. Motiv zabíjení nudy pro agresora znamená přínos vzrušení, poskytuje mu podněty, díky kterým najde, co ho skutečně baví. Prožívá pocit, že opravdu žije. Dalším motivem je motiv „Mengeleho“, kdy chce agresor nalézt tajemství člověka tím, že zkouší, co oběť vydrží. Oběť rozebere na části, ať to stojí, co to stojí. Další je motiv žárlivosti, kdy žáci závidí dobrému žákovi přízeň učitelů, a tak se mu mstí. Motiv „prevence“ nastává tehdy, kdy bývalá oběť chce předejít svému týrání a na novém působišti začne pro jistotu sama šikanovat, popřípadě se rychle přidá k agresorovi. Dalším motivem je motiv vykonat něco velkého, kdy jsou někteří agresori odsouzeni k celkové neúspěšnosti, včetně té školní. Šikanováním dokážou sami sobě, že jsou schopni viditelného výkonu. Posledním motivem je motiv překonání osamělosti, kdy šikanování funguje jako nouzová forma vztahu. Vztah agresora k oběti bývá intenzivní, může mít až charakter závislosti.

Sténání a vzlykání je mučitelem chápáno jako projev, který je věrohodný a určený jen pro něj (Kolář 2011, s. 139–140).

1.1.5.2. Charakteristika obětí

Charakterizovat oběť je poněkud obtížnější než charakterizovat agresora. „Téměř každá skupina si najde oběť a kritéria výběru jsou rozmanitá. Někdy není důležité, jaká oběť vlastně je, její výběr je naprosto nahodilý. Na školách však existují „typické“ oběti, které jsou opakovaně týrané. V žádném případě to nejsou nějakí defektní jedinci. Jsou to pouze „nejslabší ze slabých“. To znamená, že vůbec neumí skrývat strach. „Nejsilnějším „magnetem“ chronicky šikanovaných obětí je jejich zvýšená zranitelnost a příliš viditelná bojácnost“ (Kolář 2011, s. 141).

Oběť má několik charakteristik:

Oběť je tělesně slabá, což je velmi rizikové (zvláště u chlapců). Jsou přítomné nápadné vnější znaky, jako jsou brýle, ryšavé vlasy, obezita. Vnější nápadnost bývá pro agresory oblíbenou záminkou k napadení oběti, kterou si vybrali z jiného důvodu. Dítě, které se za svou zvláštnost stydí je vítaný terč agrese – jedná se například o rozštěp rtu, nápadný tik, invalidita, koktavost. Další charakteristikou je rasová odlišnost, především barva pleti. Obětí může být i neurotické dítě, dítě s hyperaktivitou a poruchou pozornosti (syndrom ADHD), s opožděným rozumovým vývojem (láká k žertům svou naivitou a sugestibilitou), či dítě oslabené nemocí. Další obětí může být dítě provokující, dítě sobecké či dítě špatně získávající přátele (Říčan, Janošová 2010, s. 58–61).

Rizikovým z hlediska oběti je i dítě s pocity méněcennosti, s pesimismem a beznadějí, které je výrazně tiché, plaché a neschopné prosadit se ve skupině vrstevníků. Často obětí bývá i dítě ze sociálně slabé rodiny. Další obětí může být tzv. „šploun“, tedy dítě, které se přehnaně snaží získat přízeň učitelů okázalou zdvořilostí a otrockou horlivostí v plnění pokynů, a nechápe, jak tím irituje spolužáky s běžnou mentalitou. Obětí mohou být i děti, u nichž se kombinuje psychický a sociální handicap. Posledním typem oběti je nové dítě v sehraném kolektivu, případně dítě, které bylo delší dobu mimo kolektiv. I ono si zaslouží po nějakou dobu zbystřenou pozornost. U některých právě vyjmenovaných charakteristik není jasné, co je příčinou a co je důsledkem šikany. Izolovanost zvyšuje riziko šikany a šikana žene dítě do ještě větší izolace (Říčan, Janošová 2010, s. 61–62).

Pro praktické potřeby prevence je důležité vědět něco o podskupinách a typech obětí, které jsou shrnutím předchozích již zmíněných charakteristik. První skupinou jsou oběti „slabé“

s tělesným a psychickým handicapem, druhou skupinou jsou oběti „silné“ a nahodilé a třetí skupinou jsou oběti „deviantní“ a nekonformní. Dále rozlišujeme oběti, které nemají ani jednoho kamaráda a oběti, které mají alespoň jeden pozitivní opěťovaný vztah. Prognóza oběti je daleko příznivější než prognóza agresorů. Existují oběti šikany, které samy šikanují, když k tomu mají příležitost, obvykle „po boku“ jiných agresorů. Obětmi šikany jsou i ti, kteří jen přihlížejí a bojí se ubližování zastavit, nebo něco proti němu udělat. Šikana se pro ně stává školou konformity a zbabělosti a jejich sebeúcta je dlouhodobě poškozena (Kolář 1997, s. 58–59). Přihlížející většině je věnována následující samostatná podkapitola.

1.1.5.3. Přihlížející většina

Přihlížející většina je charakterizována jako skupina jedinců s nedostatečnou nebo snižující se mírou občanské statečnosti a s rozptýlenou zodpovědností. Přestože jde často o žáky s původně pozitivním morálním profilem, tlak skupinových norem a nedostatek podpory způsobí, že se před šikanou cítí bezbranní a paralyzovaní. Dále se tak snižuje jejich již narušená mravní úroveň. Velké nebezpečí šikany spočívá v tom, že se netýká jen bezprostředních účastníků, ale všech přítomných (Vágnerová, Bajerová 2011, s. 87–88).

Neexistují nevinní přihlížející. Když se parta odhodlá někomu ublížit, napáchají mnohem větší škodu, než by si jeden dokázal představit. Čím jsou děti starší, tím existuje větší šance, že řeknou: „Šikanované děti si to, co se jim děje, zaslouží“ (Matthews 2015, s. 94). Pokud s tím dospělí ani spolužáci nic neudělají je možné, že dětem bude šikana připadat normální. Když přihlížející nic neudělají, začne se věřit, že to, co agresori říkají, je pravda. Agresori často šikanují pro výhody, které jim poskytuje zotročení oběti, ale i kvůli spolužákům, kterým chtějí imponovat a předvést svou moc. Chlapci před dívkami předvádí svou sílu a mužnost, pokořit a „vyřadit“ možného konkurenta v soutěži o jejich přízeň. Děti, které jsou svědky šikany, získávají novou zkušenost – vidí, jak se děje opakovaně, znovu a znovu, něco zakázaného, něco, co je jednoznačně zlé podle norem, ve kterých byly dosud vychovávány. Ubližování lidské bytosti je pro ně však zároveň atraktivní podívanou. Pokud šikana trvá týdny nebo i měsíce, pak tato zkušenost spolu se strachem proměňuje mentalitu třídy. Jedno po druhém se děti přidávají na stranu agresorů. „Počáteční zděšení a odpor jsou přemáhány mechanismy. Tyto mechanismy odbrzdí agresí a těm, kteří zůstávají pasivní, na šikaně se nepodílejí, ale ani proti ní nic nedělají, vracejí klid. Situace se tedy jeví jako normální“ (Říčan, Janošová 2010, s. 63–64).

Počet těch, kteří se šikany aktivně zúčastňují, roste mimo jiné i proto, že přidat se na stranu moci poskytuje pocit bezpečí. Kdo se nezúčastní, dává nepřímě najevo nesouhlas,

nebo je z toho alespoň podezřelý. Kdo se přidá, dává zároveň záruku, že nebude „žalovat“, musel by totiž obvinít sám sebe (Říčan, Janošová 2010, s. 64).

Přihlížející si často myslí, že jediný způsob, jak pomoci šikanovanému dítěti je, že se s tyranem začnou prát. Existují však i lepší způsoby, jak pomoci obětem šikany. Když dítě vidí, jak jsou jiné děti šikanované, a nic s tím neudělá, dává tím agresorovi najevo, že mu to nevadí. Také tím vlastně říká, že si oběť takové chování zaslouží. „Přihlížející většina může tyranovi říct, ať toho nechá, nebo vybídnout oběť šikany, aby s dítětem opustilo třídu. Důležité je být kamarád oběti a bavit se s ní a vzít šikanované dítě za učitelem. Je také třeba dodat šikanovanému dítěti odvalu, aby to řeklo i jiným lidem“ (Matthews 2015, s. 98).

Existuje technika zvaná společenské normy, která může oběti a mlčící většině pomoci. Funguje to tak, že se provede průzkum studentů, kteří tvrdí: „Neřeknu učiteli o šikaně, protože všichni vědí, že donášet se nemá.“ V dotazníku se žáků zeptáme: „Když by tě šikanovali, myslíš, že je v pořádku, když se svěříš učiteli?“ Výsledky odhalí, že většina studentů si myslí, že by se oběť měla učiteli svěřit. Poté se výsledky odprezentují ve třídě. Je třeba seznámit s výsledky celou školu. Je také potřeba zahrnout informace o zaměření dotazníku a vyvěsit plakáty na školních chodbách. Několik mladých lidí své chování určitě změní, když budou vědět, že mohou počítat s podporou svých vrstevníků (Matthews 2015, s. 102).

1.1.5.4. Škola a řešení šikany

„Škola je zodpovědná za to, aby se v ní všichni žáci cítili bezpečně, a je její zákonnou povinností šikanu řešit“ (Vágnerová, Bajarová 2011, s. 27). V souladu s tím je v preventivních programech proti šikaně obětem doporučováno, aby se ve škole obrátili na své pedagogy, kterým je věnována následující samostatná podkapitola. Důležité je si uvědomit, že za šikanu ve školním prostředí odpovídá škola, tudíž je potřeba se v této záležitosti obracet především na ni.

„Škola je povinna řídit se několika závaznými dokumenty – školskými zákony, vyhláškami a metodickými pokyny“ (Vágnerová, Bajarová 2011, s. 27). Hlavním dokumentem, který popisuje proces zavedení prevence na škole, je minimální preventivní program, což je konkrétní dokument školy zaměřený na výchovu žáků ke zdravému životnímu stylu, na jejich osobnostní a sociální rozvoj a rozvoj jejich sociálně komunikativních dovedností. Zvyšuje schopnost žáků a studentů činit informovaná a zodpovědná rozhodnutí. Podporuje pocit spokojenosti, chuti do života, tělesného i duševního blaha (výchova ke zdraví, osobní a duševní hygiena, výživa a pohybové aktivity) jeho součástí je i prevence šikany. Vyskytne-li se ve škole šikana, pedagogům při jejím řešení mohou pomoci doporučení obsažená v Metodickém pokynu

ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, který vešel v platnost v roce 2016. Na základě tohoto dokumentu si škola vypracovává vlastní školní program proti šikanování a tzv. krizový scénář (MŠMT 2016, s. 22–23).

Na základě provedeného vyšetření ve škole rozhodne v méně závažných případech ředitel po poradě s třídním učitelem. Třídní učitel je tou osobou, na kterou se zpravidla obrací učitelé, kteří mají vážnější osobní problémy s nekázným žákem nebo ho přistihli při závažnějším přestupování školního řádu (na 1. stupni ZŠ je oproti vyššímu stupni situace odlišná v tom, že učitel, který učí ve třídě všechny předměty nebo jejich většinu, je zároveň třídním učitelem). Dále je také povolán metodik prevence či výchovný poradce a v neposlední řadě také ostatní pedagogové, kteří společně projednávají tresty a výchovná opatření. Ředitel může čekat na smíření, poté by se šikana řešila bez trestu. Toto rozhodnutí musí být podpořeno třídním učitelem. Ve vážnějších případech svolá ředitel výchovnou komisi, jejíž zasedání řídí a na kterou je předvolán agresor a jeho rodiče. Při opakovaných a závažnějších formách šikany se výchovné komise může zúčastnit i OSPOD. Rodiče obětí jsou s rozhodnutím obeznámeni co nejdříve. Někdy je třeba jim naznačit, že by se mělo uvažovat o přechodu dítěte na jinou školu, avšak to je nouzové řešení. K ústupu je přinucen agresor, avšak někdy se stává, že se na šikaně podílí celá třída. Výsledky šetření za přítomnosti třídního učitele oznámí třídě ředitel. Poslední fází je dlouhodobá výchovná práce se třídou (Říčan, Janošová 2010, s. 105).

V praxi jsou nejčastěji využívány dva typy strategií vyšetřování šikany. První typ, který je méně časově náročný, je použitelný v rámci tradiční pedagogické odbornosti, nazývá se „strategií první pomoci“. Jedná se o strategii lokální a vnější specifické šetření a vyšetřování vybraných žáků a zmapování symptomů vnějšího obrazu. Druhý typ je strategií vnitřní a globální (postižení vnitřního vývoje, speciální sociometrické šetření celé skupiny, vyšetřování všech žáků). Druhý typ strategie je používán pro vyšetřování pokročilých šikan a vyžaduje odborné a psychologicky „tvrdší“ postupy, jelikož se tato šikana těžce odhaluje. Téměř všichni nebo dokonce úplně všichni lžou a zapírají. Běžné jsou křivé výpovědi a falešní svědkové. V tomto případě „je nutné tvořivě používat metody kriminalistického výslechu a speciální diagnostické metody. To je také důvod, proč by školy měly tuto činnost svěřit do rukou odborníků např. střediska výchovné péče, pedagogicko-psychologické poradny nebo jiné instituce zabývající se prevencí sociálně nežádoucích jevů“ (Kolář 2001, s. 113).

Strategie vyšetřování zahrnuje pět kroků. První krok je rozhovor s informátory a oběťmi o vnějším obrazu šikanování. Nejdříve by měl být rozhovor s informátorem (odvážným spolužákem), následují ihned rozhovory s oběťmi (ne s podezřelými pachateli!). Druhý krok je

nalezení vhodných svědků: Vytipování členů skupiny, kteří budou ochotni pravdivě vypovídat. Zde se dělá nejvíce chyb. Třetí krok jsou individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoliv však konfrontace obětí a agresorů). Většinou postačí, když mluvíme s jednotlivými žáky. Za zásadní chybu se považuje konfrontace obětí a agresorů. K této situaci dochází při soudním procesu mezi mladistvými pachateli a pro oběť je to velmi bolestivé, proto se stává, že svou pravdivou výpověď později odvolá. Čtvrtý krok je zajištění ochrany obětem. Akutní je tento krok v případě, kdy informátor informuje školu, že na oběť budou agresori čekat před školou. Zajistíme tedy bezpečný odchod domů, což postačí k momentálnímu zvládnutí situace. Pátým a posledním krokem je rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi. Je to vždy poslední krok ve vyšetřování. Škola musí být dobře připravena, jinak je to ztráta času. Dokud škola nezná vnější obraz šikanování a důkazy, tak nemá smysl s agresorem mluvit. Většinou se používá princip „přitlačení ke zdi“. Například upozorníme, že při jakémkoliv náznaku šikanování, bude událost ohlášena policii. Je důležité zdůraznit, že k jejich snaze napravit situaci bude přihlédnuto ve výchovné komisi (třídní učitel + výchovný poradce/školní metodik prevence). Agresorům mohou být navržena výchovná opatření, jako je napomenutí, důtka třídního učitele, ředitelská důtka, snížená známka z chování a převedení agresora do jiné třídy (Kolář 2001, s. 113).

Jsou využívány čtyři hlavní zásady správného postupu, kterými je škola povinná se řídit. Škola musí chránit zdroj informací. Nesmí nic prozradit, nebo musí prozradit co nejméně o tom, co nám už je, a zejména co nám dosud není známo, nebo co nemůžeme dokázat. Dále musí vyslechnout poškozeného, obviněného a svědky každého zvlášť a později jejich výpovědi konfrontovat a všechny výpovědi pečlivě zaznamenat (Říčan 1995, s. 51).

1.1.5.5. Pedagog a řešení šikany

„Učitel je tím, kdo na neukázněné chování reaguje nejdříve, pakliže žáka při přestupku přistihne“ (Bendl, aj. 2016, s. 27).

Pedagog je součástí procesu a nejednou usnadní nastartování a přispěje k prohlubování šikany tím, že kritizuje, třeba i zcela oprávněně, izolovaného žáka. Zvláště nebezpečné je užívání ironie, může totiž přejít v posměch, na kterém se někdy s potěšením podílí celá třída. „Spouštěcím momentem šikany se může stát neodborně provedené sociometrické vyšetření. Učitel někdy ignoruje známky šikany proto, že Metodický pokyn MŠMT o šikaně mu ukládá odpovědnost, která je těžko únosná. Pokud totiž nevyřeší šikanu, o které ví, může být trestán. Definice šikany v tomto dokumentu je přitom značně široká, zahrnuje např. i pomluvy, proti nimž je učitel často bezmocný, podobně jako proti nepřímé šikaně“ (Říčan, Janošová

2010, s. 65). Děti jsou často zklamány tím, jak málo učitelé proti šikaně podnikají jednotlivé kroky, jak ji přehlížejí a jak podceňují utrpení spolužáků. Špatný přístup pedagogů samozřejmě agresory nepřímo povzbuzuje.

Pedagogové často zastávají názor: „Ať si to děti vyřídí mezi sebou!“ To je skutečně pravda. Je dobré nechat děti, aby se na svých drobných sporech učily sebezprosažení, umění kompromisu a usmírování. „V případě šikany to ovšem neplatí, šikana je, jak už se ví a zdůrazňuje, školou bezpráví, bezohlednosti a zbabělosti. Bezděčně nebo i vědomě může učitel sdílet averzi a pohrdání dětského kolektivu k obětím, snaží se dětem zavděčit a nedokáže tento svůj postoj korigovat. Je pro něj pak těžké pochopit, jak trýznivé je pro oběti šikany snášet nadávky a jiné urážky agresorů“ (Říčan, Janošová 2010, s. 66).

Pedagog potřebuje být připraven na to, že změní tak trochu profesi a stane se kriminalistou a psychoterapeutem. Bude postupovat podle vyšetřovací strategie, taktiky a bude poskytovat ochranu a emoční podporu oběti. Pedagog musí počítat s tím, že se bude muset citově a časově angažovat. Je nutné počítat s tím, že řádné vyšetření, stejně jako následné řešení může pedagogovi zabrat řadu hodin vzácného času. Měl by se proto o případ podělit s kolegy, se kterými bude spolupracovat. Když se objeví podezření či stížnost, první reakce je odmítavá a následuje snaha celý problém ututlat. Šikana znamená pro pedagogy selhání a znamená pro ně také práci navíc (Kolář 1997, s. 88).

Prvním pravidlem je zachovat klid, a to i když je pedagog šokován brutalitou žáků, jež považoval za velmi slušné děti velmi slušných rodičů. Rozčilená reakce pedagoga může agresorům poskytnout dodatečnou vítanou zábavu a zlepšit jejich pozici, zvýšit sympatie a prestiž, které mají u ostatních dětí. Zároveň dá najevo nesouhlas s tím, co se stalo. Je třeba co nejrychleji věnovat se oběti a zabránit agresorům ve vzájemné domluvě a ovlivňování svědků. Při řešení šikany má pedagog jasně daný postup. „Jako pedagog si promluvíme s tím, kdo nás o šikaně informoval, nejdříve ho necháme vyprávět vlastními slovy, pak se ho ptáme na okolnosti. Při tomto rozhovoru se zaměříme na vztah informátora k oběti i k agresorům. Je-li referentem sama oběť, ujistíme ji svou podporou a ochranou a zeptáme se, jak si představuje naši pomoc, a podle možností k tomu přihlídneme“ (Říčan, Janošová 2010, s. 73). Oběť potřebuje povzbuzení a naději. Pokud není oběť referentem je rozhovor s ní následujícím krokem. Oběť požádáme, aby sepsala, co řekla. Jestliže došlo k viditelnému zranění je zde potřebná fotodokumentace, v případě potřeby neváháme angažovat lékaře a policii. Jsme-li schopni zajistit oběti účinnou ochranu, přemlouváme ji, aby souhlasila se zveřejněním udání. I když se nepodaří agresory usvědčit, obvykle je větší naděje, že se šikanou přestanou, protože budou vědět, že škola je o jejich počínání informována. Když oběť nesouhlasí, můžeme to

respektovat, ale někdy se radí „uhodit“ na agresory i proti její vůli – oběť pak prožije úlevu. Následuje rozhovor s agresory, přesněji řečeno s podezřelými. K tomu se nejlépe hodí vyučovací hodina, kdy má pedagog volno. Během této hodiny si od každého nechá vyprávět, co se dělo a klade jim otázky – můžeme je požádat o sepsání. Dále pedagog vyslechne individuálně děti, které šikaně přihlížely nebo o ní věděly, zejména ty z nich, které patří k nejslušnějším a u kterých se předpokládá, že poskytnou užitečné informace. V těchto rozhovorech neprozrazujeme příliš mnoho informací a klademe konkrétní otázky (Říčan, Janošová 2010, s. 79–85).

Dítě může být šikanováno i v přítomnosti pedagoga. Probíhá to sice méně nápadně a mírněji, než když se učitel vzdálí, ale často viditelně, proto by měl mít pedagog vždy oči otevřené. Pedagog by měl znát přímé a nepřímé známky šikany. Máme přímé známky šikany, kam patří posměch, kritika dítěte, příkazy, honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, rvačky. Dále se vyskytují nepřímé známky šikany, kam patří osamocené dítě, dítě, které o přestávkách vyhledává blízkost učitelů, nerado mluví před třídou, působí smutně až depresivně, mívá blízko k pláči, zhoršuje se jeho školní prospěch, mívá více absencí, vyhýbá se zejména tělesné výchově, jeho věci jsou poškozené, má odřeniny, modřiny, škrábance, řezné rány, opakovaně nesvačí, protože jídlo dalo „kamarádovi“, postrádá nějaké věci, odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy (Říčan, Janošová 2010, s. 75–77).

1.1.5.6. Rodiče obětí a řešení šikany

„Zpráva o šikaně bývá pro rodiče šokem a ve zmatku jednají často neúčelně, dokonce tak, že situaci ještě zhorší“ (Říčan, Janošová 2010, s. 85). Úkolem rodičů je poskytnout dítěti podporu. Je důležité ujistit se, že ho ochrání před dalším ubližováním a že vynaloží všechny síly, prostředky a čas k tomu, aby mu pomohli. Musí začít co nejdříve jednat. Měli by mít alespoň základní informace o tom, jaké riziko šikana představuje. Je však možné, že takové informace nemají. Je třeba dítěti co nejrychleji pomoci. Nestačí pouze oznámit tuto informaci ve škole, musí se také sami starat, nešetřit časem ani penězi. Rodiče jsou v situaci krize, jejíž řešení bude rozhodovat o budoucnosti dítěte i jejich rodinných vztahů. Jako rodič je třeba zachovat si chladnou hlavu. Rodič by si měl od dítěte vyprávět o všem, co se mu přihodilo, laskavě a trpělivě se ho vyptávat na všechny podrobnosti a okolnosti. Rodič zváží, zda půjde druhý den dítě do školy, nebo ho nechá doma den, případně i více dní. Všechno, co se rodič dozví, pečlivě zapíše a později zápis přehledně uspořádá, aby měl čím přesvědčivě argumentovat. Případné zranění vyfotografuje, podle okolností zařídí okamžité lékařské vyšetření a vyžádá si od lékaře stručnou zprávu. Rodič by se měl snažit získat co nejúplnější

obraz šikany. Není vyloučeno, že dítě dalo rodičům nebo škole nepřesné informace. Je možné zavolat Linku bezpečí a využít rady, které tam rodič získá. To lze ovšem udělat i v každé další fázi řešení problému (Říčan, Janošová 2010, s. 85–87).

Šikana dítěti může na dlouhou dobu podlomit duševní zdraví, sebedůvěru, radost ze vzdělání, dětské společnosti a celkově zhoršit školní prospěch a naději na uplatnění v životě. Rodič musí řadu věcí promyslet, poradit se, zkoušet různé cesty k řešení. Stejně jako nemoc můžeme ještě zhoršit nesprávnou léčbou i problém šikany může rodič dítěti zkomplikovat, když na to půjde špatně. Další postup rodičů bude různý podle toho, zda škola o šikanování jejich dítěte dosud neví, např. když se dítě právě svěřilo, případně se „přiznalo“, protože nedokázalo vysvětlit své zranění, poškození oděvu apod., nebo jde o „horkou situaci“, kdy se šikana provalila a vyšetřování ve škole je v běhu (Říčan, Janošová 2010, s. 86–87).

U první možnosti, kdy škola o šikaně dosud neví, nebo ji nepovažuje za tak závažnou, aby se jí zabývala, existuje standartní postup, který spočívá v návštěvě školy a jednání s třídním učitelem a ředitelem. Záleží na tom, jaké zkušenosti rodič s danou školou dosud měl. Má-li pochybnosti, radí se nejdříve s pedagogy, které nejlépe zná a kterým důvěřuje, anebo vyhledá psychologa, pokud možno takového, který je obeznámen s místními poměry. Rodič si vyžádá jednání s příslušnými pedagogy. Nejlepší je, když jdou oba rodiče a popřípadě s někým, kdo se v dané problematice vyzná. Třídnímu učiteli rodiče předají poznatky, které od dítěte získali, a žádají informace o tom, jak bude škola věc řešit. Rodiče se mají zajímat především o to, jak bude škola dítě chránit. Sami rodiče mohou navrhnout přerazení dítěte do vedlejší třídy, než se šikana vyšetří. Mají právo vědět, jak bude celkové vyšetřování probíhat a také právo na informovanost o příslušném odborníkovi, který se na škole nachází. Dítě musí každý den sledovat. Musí mít na paměti, že škola je odpovědná za šikanu, ke které v ní došlo. Nezáskajili rodiče důvěru, že škola je schopná a ochotná dítěti pomoci, je na místě stěžovat si příslušnému školnímu inspektorovi a žádat ho o pomoc. Je možné si stěžovat i nadřízeným orgánům, včetně ministerstva školství nebo soudu. Stěžování je projevem zodpovědného občanského postoje, v případě šikany stejně jako v mnoha jiných situacích (Říčan, Janošová 2010, s. 87–89).

U druhé možnosti jde o „horkou“ situaci, kdy se šikana provalila a vyšetřování ve škole je v běhu. I v případě provalené šikany je nutné rodičům oběti doporučit, aby vedli své vlastní vyšetřování. Zapírání a rafinované překrucování ze strany agresorů, jejich rodičů i svědků jsou zcela běžné. Zde se rodiče nemusí bát, že vyšetřování vedené školou ohrozí jeho prozračením. Základem jsou zde podrobné informace od dítěte, které jsou rodičem pečlivě zaznamenány a ověřeny. Pokud škola cokoliv zanedbá, je možné si stěžovat, nebo podat trestní oznámení

na agresory, a pokud škola selže, tedy i na školu, jež je povinná zajistit bezpečnost všech dětí (Říčan, Janošová 2010, s. 89–90).

Rodiče musí zvážit, zda se obrátit na radu školy, kde jsou zastoupeni zřizovatelé školy i rodiče. I ti mohou přispět k řešení šikany. V případě potřeby je možno hledat radu i pomoc u Bílého kruhu bezpečí a u Občanského sdružení proti šikanování.

1.1.5.7. Rodiče agresorů a řešení šikany

Rodiče agresorů se zpravidla vůbec nedovědí, že jejich dítě šikanuje jiné děti, protože se s tím doma zřídka kdy pochlubí. Jestliže je škola informuje o takovém prohřešku, mají sklon jej bagatelizovat jako pouhou „klukovinu“ či „rošťárnu“. Pro jiné je to příležitost k tomu, aby dítě nelítostně seřezalo, což ovšem agresivitu spíše podpoří, než oslabí. Mohou však také chování dítěte naopak uvítat jako projev ostrých loktů, se kterými se ve světě neztratí. Mezi rodiči agresorů se mohou nacházet velmi vlivní lidé, jejichž děti si šikanou trénují nadřazenou roli „bossů“, kterou chtějí jednou samy hrát ve společnosti. Agresoři mohou být i děti významných sponzorů školy, které vědí, že jsou „nedotknutelné“. „Vůči kritice školy bývají rodiče agresorů arogantní, na obhajobu dítěte uvedou cokoli, o čem si myslí, že by mohlo zapůsobit“ (Říčan, Janošová 2010, s. 68).

Tak se vlastně stávají nepřímými aktivními účastníky šikany. Bylo by velkou chybou rodiče agresorů „házet do jednoho pytle“. „Jsou mezi nimi i lidé prosociálně orientovaní s běžnými morálními standardy, kterým se výchova z různých důvodů vymkla z rukou, aniž to tuší, i bezradné osamělé matky, které se děsí toho, jak se jejich dítě vyvíjí, a možná už samy trpí jeho hrubostí a bezohledností“ (Říčan, Janošová 2010, s. 69). K rodičům agresorů je třeba přistupovat vstřícně. Ani u nich se nesmí zapomenout, pokud je to jen trochu možné, začít pochvalou dítěte. Chování dětí je společnou starostí školy a rodičů a škola má za ně určitou odpovědnost, třeba i proto, že nedostatečně zajistila prevenci šikany. Najednou jim agresivita jejich dětí nedělá takové starosti a nabídku ke spolupráci uvítají. Není však překvapením, že rodiče agresorů své děti obhajují, popírají jejich vinu a obviňují oběť, nebo dokonce školu. Rodiče jsou konfrontováni s realitou, kterou škola může prokázat záznamy o tom, co jejich dítě provedlo, škola oznámí sankce, které uplatní, a navrhne nezbytná opatření (odchod dítěte na jinou školu či přeřazení dítěte do jiné třídy). Rodiče by měli navštívit psychologické vyšetření a měli by být ujištěni o tom, že jejich dítě bude pečlivě sledováno a rodič bude o následném chování informován“ (Říčan, Janošová 2010, s. 99).

1.1.6. PROJEVY ŠKOLNÍHO ŠIKANOVÁNÍ

Spousta pedagogů i žáků netuší, jak vypadá chování označované jako šikanování. Hlavní projevem, který snadno rozpoznáme, je situace, kdy jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci (Kolář 2011, s. 32).

Pro rozpoznání šikanování je potřebné umět odlišit jiné typy agresí. Je to důležité pro první orientaci, a především pro nápravu. Běžné agrese ve školním prostředí jsou zaměřeny k dosažení nějakého cíle. Rozhodně není cílem agrese sama o sobě a lze předpokládat, že agresor by použil i jiný způsob, pokud by tak svého cíle dosáhl (Kolář 2011, s. 36).

1.1.6.1. Šikanování jako nemocné chování

„Šikanování jako nemocné chování se týká nejnápadnějších projevů porušující školní pravidla, nebo dokonce naplňující skutkovou podstatu trestních činů“ (Kolář 2011, s. 31).

Tento pohled je v praxi nejběžnější a většinou také jediný. Mezi významné rysy šikanování patří záměrnost, opakování (není podmínkou), nepoměr sil a samoúčelnost agrese. Existují trojdimenzionální „mapy“, kde jsou projevy šikanování členěny na již zmíněné přímé a nepřímé, fyzické a verbální a v neposlední řadě aktivní a pasivní. Kombinací těchto tří dimenzí vznikne osm druhů šikanování (Kolář 2011, s. 31).

Tab. 6.: Mapa vnějších projevů šikanování

Osm druhů šikanování	Příklady projevů
Fyzické aktivní přímé	Útočníci oběť věší, škrtí, kopou, fackují atp.
Fyzické aktivní nepřímé	Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbilil. Oběti jsou ničeny věci.
Fyzické pasivní přímé	Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice (fyzické bránění oběti v dosahování jejich cílů).
Fyzické pasivní nepřímé	Agresor odmítne oběť na požádání pustit ze třídy na záchod (odmítnutí splnění požadavků).
Verbální aktivní přímé	Nadávání, urážení, zesměšňování atp.
Verbální aktivní nepřímé	Rozšiřování pomluv. Patří sem ale i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.
Verbální pasivní přímé	Neodpovídání na pozdrav, otázky apod.
Verbální pasivní nepřímé	Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nesprávně obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.

Zdroj: Kolář 2011, s. 37.

1.1.6.2. Šikanování jako závislost

Šikanování jako závislost znamená vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí. „Útočník a oběť jsou na sobě závislí, potřebují se a jejich chování se vzájemně posiluje. Tento vztah je založen na skrytí vlastního strachu a zároveň využít strachu druhého“ (Kolář 2011, s. 37). Tento princip dělí žáky na „silné“ a „slabé“. Vzniká mezi nimi trvalá vazba. Navzájem se potřebují.

Leckdy mezi obětí a agresorem vznikne srovnatelná závislost (nelátková) jako je tomu u drog nebo gamblingu. Pro agresora se stane ovládání oběti slastí. Prožívá přitom pocit nadřazenosti a absolutní moci. V některých studiích se dokonce uvádí, že agresor má obdobnou „dráhu pohybu“ jako toxikoman. Experimentuje s obětí, vyhledává ji, je ji plně zaujat, a nakonec je na ni závislý. „U oběti se často vyskytuje identifikace s agresorem, což je následek šikany a silná forma závislosti. Přehnané ztotožnění se může proměnit v sympatii či lásku. V takovém případě mluvíme o pseudostockholmském syndromu. Tento syndrom se projevuje tím, že oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho. Poslouchá ho na slovo a odezírá, co má udělat. Nemusí se jednat pouze o jednoho agresora, ale také skupině agresorů. Fyzická blízkost a společné pobývání agresora a oběti mate okolí, které je často považuje za přátele“ (Kolář 2001, s. 33).

Důležité je zmínit diagnostiku, kde je nutná znalost mechanismu závislosti šikanování mezi agresorem a obětí, která nám umožní pozorovat lépe dění ve skupině. Oběť může vypovídat proti sobě a obhajovat agresora. Ze závislostního vztahu vyplývá i požadavek, abychom nekonfrontovali oběť s agresorem. Oběť má strach (Kolář 2011, s. 42).

Na závěr je důležité popsat možnost léčby. Léčba závislosti skupiny, ale i individuální psychoterapie oběti či agresora musí počítat s odvykacími potížemi, možností abstinenčního syndromu a recidivou (Kolář 2011, s. 44).

1.1.6.3. Šikanování jako porucha vztahů ve skupině

„Šikanování není nikdy pouze záležitostí agresora a oběti. Vždy se jedná o poruchu vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci. Nákaza vztahů při šikaně má svou vnitřní dynamiku a svůj zákonitý vývoj. Směřuje od 1. stádia šikany k 5. stádiu. Pokud člověk neporozumí mechanismu proměny zdravé skupiny v nemocnou, ten nemůže šikanování léčit“ (Kolář 2011, s. 45).

1.1.7. ROZPOZNÁNÍ ŠIKANY A ŠKÁDLENÍ

Tato kapitola je velice důležitá, protože se často setkáváme s tím, že lidé nedokážou rozpoznat co je šikana a co je škádlení. Jaký je tedy mezi těmito pojmy rozdíl? Oba tyto pojmy jsou mimořádně komplikované a odpověď není lehká. Při škádlení se očekává, že to bude legrace pro obě strany. Ale když je patrné, že druhá strana jednání jako legraci nebere, pak iniciátor škádlení pocítuje lítost, omluví se mu a v činnosti dál nepokračuje. U šikany je to obráceně. Agresor chce druhému ublížit a má z toho radost. Nejen, že se mu neomluví, ale své chování opakuje a násilí stupňuje. Když někdo někoho škádlí a on mu jasně řekne, aby toho nechal, musí to člověk respektovat. Jinak se pak jedná o porušování práva druhého člověka, a to už má k šikanování blízko. Škádlení může být nepříjemné a může i zabolet, ale není jednostranné. Ten, komu se to nelíbí, nemá pocit bezmoci, může se účinně bránit. Podstatné je, že ze škádlení lze vystoupit. Třeba pomocí formulace – nelíbí se mi to, už to nedělej. Dítě bývá po škádlení uvolněné, radostné a celkově v pohodě. Někdy je i naštvané a vzrušené, necítí však ponížení a stud, tedy není zraněné. Bolesti hlavy a břicha, strach ze školy a pomýšlení na sebevraždu nemají se škádlením nic společného. Při hledání pravdy, zda se jedná o šikanování, či škádlení, je užitečné posoudit podezřelé chování podle záměru, motivu, postoje, citlivosti, zranitelnosti, hranic, práv a svobody, důstojnosti, emočního stavu a dopadu (Kolář 2011, s. 64).

„Škádlení je mezi žáky běžná zábava a zároveň důležitá sociální komunikace, vzájemného poznávání a sblížování“ (Říčan, Janošová 2010, s. 23). Škádlení patří k rovnocenným, kamarádkým nebo partnerským vztahům. Chápáno je jako projev přátelství. Za škádlení se považuje žertování (popichování, zlobení) za účelem dobré nálady a není v něm vítěz ani poražený. Záměrem je tedy vzájemná legrace, radost a dobrá nálada. Motivem škádlení pak bývá náklonnost, sblížení, seznamování a zájem o druhé. Základním a důležitým postojem je respekt ke druhému a sebeúcta. Je nutné vcítit se do druhých. Je potřeba vzájemné vnímání a respektování verbálních i neverbálních limitů. Dítě se může bránit a škádlení opřevovat, případně ho může zastavit, nebo z něho vystoupit. Dítě nesmí mít pocit ponížení, nesmí se cítit trapně a uboze. Z hlediska emočního stavu je zde patrná již zmíněná radost, vzrušení ze hry, ale i lehké naštvaní (Kolář 2011, s. 65).

Šikanování patří do násilných a závislostních vztahů. Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků úmyslně a opakovaně ubližuje druhým. Znamená to, že dítěti někdo, komu se nemůže ubránit, dělá, co je mu nepříjemné, co ho poníží nebo to prostě bolí. Záměrem je ublížit, zranit a ponížit. Základem je moc a krutost. Mezi další motivy patří překonávání samoty, zabíjení nudy, zvědavost, žárlivost, předcházení vlastnímu týrání či vykonání něčeho velkého. Základními postoji je znevážení druhého. Z hlediska citlivosti je

zde patrná tvrdost a nelítostnost. Dítě je bezbranné, oběť se neumí, nemůže a nechce bránit. Prolamování hranic je pro šikanování typické. Mezi další pomyslné hranice patří fakt, že silnější strana nebere ohled na slabšího. Oběť dává najevo, že je jí to nepříjemné, útočníci ale pokračují dál. Pokud se dítě brání, nebo dokonce „legraci“ oplatí, je tvrdě ztrestáno. Dochází zde k ponížení lidské důstojnosti. Dítě se z hlediska emocí cítí bezmocné, má strach, cítí stud a bolest. Dítě o sobě pochybuje, má nedostatek sebedůvěry, cítí úzkost a má depresi. Dítě má rovněž strach ze školy (Kolář 2011, s. 65).

„Existují čtyři problémy, které znemožňují získat pravdu hned na začátku. Souvisí to s neznalostí trojrozměrného modelu šikanování, se zakrývajícím systémem šikany a nereflektováním vlastních obranných mechanismů“ (Kolář 2011, s. 66). První problém spočívá v tom, kdy šikana vyvolá strach a spouští obrany. Pedagog musí být připraven na to, že informace o šikaně ve třídě vyvolávají strach a spouští obranu – např. bagatelizaci a popírání. Druhým problémem je fakt, že je šikana leckdy skrytá. Při hledání pravdy si člověk musí uvědomit skrytost a nepřístupnost šikanování. Třetí problém spočívá v hranici mezi šikanováním a škádlením není ostrá. Obzvláště je těžké rozlišit škádlení a počáteční stádium šikanování, tzn. ostrakismus. Komplikované je rovněž rozlišení škádlení a psychické formy šikany. Čtvrtý problém souvisí s předcházejícím a překračuje ho. Mezi „čistým“ šikanováním a „čistým“ škádlením existuje spektrum dalšího chování (Kolář 2011, s. 66).

1.1.8. NÁSLEDKY ŠIKANY

Jednotlivé následky šikany bychom mohli rozdělit na psychické, zdravotní a sociální. Mezi psychické následky řadíme především frustraci sociálních potřeb oběti, sníženou schopnost navazovat a udržovat vztahy, nízké sebehodnocení, špatný vztah ke škole a k lidem, stálé napětí, špatnou náladu, smutek a úzkostné stavy. Mezi zdravotní následky patří úrazy způsobené vzájemným násilím mezi agresorem a obětí, totální vyčerpání organismu, zvýšený krevní tlak v důsledku vysoké hladiny stresových hormonů v krvi a zvýšené riziko kardiovaskulárních onemocnění v dospělosti. Mezi sociální následky řadíme zhoršení prospěchu (jak u oběti, tak u agresora), členství v rizikových partách, horší využívání vlastních (duševních) schopností, zvýšené riziko rozvoje dalších sociálně patologických jevů u agresorů v dospělosti (více konfliktů se zákonem, kriminalita, u děvčat krutost k vlastním dětem, prohloubení deficitu mravního a duševního vývoje, narušený charakter, antisociální postoje), ztráta iluzí o společnosti a narušení mravních a morálních postojů, což platí i pro přihlížející většinu a celkově pro společnost. Obzvláště, když je šikana nedořešena a viníkovi není udělena sankce (Bendl 2003, s. 35).

1.1.8.1. Dopad na oběť

„Nebezpečí dopadu na oběť spočívá v závažnosti a dlouhodobosti, popř. opakovanosti šikany. Jedinec nese následky na duševním a tělesném zdraví po celý svůj život. Často se setkáváme i se sebevraždami“ (Bendl 2003, s. 35). Šikana způsobuje obětem újmy jak na somatickém (těžké ublížení na zdraví, sebevražedné jednání), tak psychickém zdraví. Často se setkáváme s pojmem posttraumatická stresová porucha. Posttraumatická stresová porucha je onemocnění, kterého si lékaři začali všimnout u vojáků (Koukolík in Bendl 2003, s. 36). „Posttraumatická porucha bývá charakterizována jako reakce na jednorázovou nebo na déletrvající stresovou situaci. Je charakteristická znovuprožíváním a přetrváváním této události ve vědomí, spojené s intenzivním strachem, pocitem bezmoci, hrůzy“ (Vágnerová 2008, s. 425). Důsledky opakované, dlouhodobé těžké šikany s kriminálními znaky jsou velice podobné důsledkům posttraumatické stresové poruchy (Koukolík in Bendl 2003, s. 36). Dítě se zoufale snaží vzdorovat myšlenkám a pocitům spojeným s událostmi, které při šikanování probíhaly. Mají různé dlouhodobé poruchy paměti. Oběti mají pocit, že jsou bez budoucnosti. Projevují se poruchami usínání, spánku, poruchami soustředění, úlekovými reakcemi na nečekaný podnět, různě těžké vegetativní reakce (pocení, bušení srdce) na podněty, které kriminální šikanování symbolizují nebo připomínají. Existuje řada studií, podle kterých se dítě, které je obětí násilí stává v dospívání a dospělosti s vyšší pravděpodobností pachatelem násilí. V dospělosti si oběti najdou takové prostředí, které jim vyhovuje, a většinou se do něj úspěšně začlení. Často jim však po dlouhá léta zůstávají „jizvy na duši“ (Kolář 2011, s. 156–158).

1.1.8.2. Dopad na agresora

Nebezpečným důsledkem do budoucna je možnost zafixování zkušeností. Výzkumy ukazují, že se agresori stávají již v posledních ročnících základní školy členy pochybných part a v budoucnosti zločineckých gangů. Existuje zde velké riziko budoucí kriminalizace. Agresori se stávají členy marginálních sociálních skupin, které mají v dospělosti více konfliktů se zákonem než ostatní – hlavním úkolem je agresivní chování již v tomto věku zastavit (Říčan 1995, s. 38).

1.1.8.3. Dopad na ostatní účastníky

„Působení agresorů a jejich pomahačů má negativní vliv na přihlížející skupinu. Mnozí autoři v této souvislosti hovoří o morální infekci, která zasahuje danou skupinu, ve které k šikanování dochází. Tato nákaza se nezadržitelně šíří a v konečném stádiu zachvátí nešikanované a nešikanující spolužáky, kteří násilné chování vůči oběti začnou schvalovat

(i vnitřně), ba dokonce pobízet k trýznění oběti, takže se nakonec stávají aktivními spoluúčastníky šikany“ (Bendl 2003, s. 39).

1.1.9. PREVENCE ŠIKANY

Prevence školní šikany zahrnuje řadu aktivit a opatření na různých úrovních. „Mezi možnosti řešení šikany, jak předcházet a čelit šikanování patří pestrý výčet opatření, přístupů, zásad, metod a prostředků. Patří sem povědomost o příčinách a stádiích šikanování, porozumění situaci, za které k šikaně dochází“ (Říčan, Janošová 2010, s. 111). Samozřejmou součástí preventivních opatření je informování žáků o linkách důvěry, včetně kontaktních adres a telefonních čísel, na která se mohou obrátit. Základem prevence šikanování je hledání cest, jak ovlivnit specifické rizikové faktory jak u šikanovaného, tak u šikanujícího a vytváření zdravého mínění skupiny (třídy, školy), ve které dochází či může docházet k šikaně (Bendl 2003, s. 77).

Primární prevence, se uplatňuje v případech, kdy k šikaně dosud nedošlo. Spočívá ve výchově harmonické osobnosti dítěte, v informovanosti dětí, rodičů a veřejnosti o preventivních aktivitách na školách (pěstování zdravého sebevědomí, samostatnosti, překonání únavy a nepohodlí, výchova k nebojácnosti, otužilosti a tělesné zdatnosti). Účinnými prostředky primární prevence jsou přirozené součásti komunity, jako např. celoškolních setkání, školní parlament, třídní samosprávy a spolumsprávy. Nejlepší ochranou proti šikanování je budování otevřených, kamarádských a bezpečných vztahů mezi členy školního společenství, školní komunity. Velice oblíbené v rámci primární prevence na základních školách jsou tzv. „peer programy“, které jsou realizovány vrstevníky, kteří jsou proškoleni na jednotlivá témata včetně problematiky šikany (Bendl 2003, s. 78).

Sekundární prevence se uplatňuje v situacích, kdy už k šikaně došlo a kde musí být použita taková opatření k nápravě, aby se problémy znovu neobjevily. Řadíme sem včasnou diagnostiku, bezodkladné vyšetření šikany, pedagogická opatření (ochrana před dalším násilím, rozhovor s rodiči, jednání s kolektivem třídy), včetně výchovné práce s agresory (Bendl 2003, s. 78). V současné době prakticky neexistuje terciární prevence v oblasti šikanování. Do budoucna je nutné o ní začít uvažovat, a především na ní pracovat. Ve zprávě o výzkumné studii „sociální klima v prostředí základních škol v ČR“ se terciární prevence zmiňuje. Jedná se o možnost škol využít speciální pracoviště, která by pracovala především s agresory. Nutnou podmínkou je možnost nebezpečného agresora ze školy vyjmout. Dlouhodobější odbornou péčí však vyžadují i žáci pokročilých šikan s následky posttraumatické stresové poruchy (Bendl 2003, s. 78).

V rámci prevence je důležité zmínit i léčbu šikany. Nejprve je nutné uvést velmi důležitý základní intervenční program, který je určený pro celkovou léčbu skupin (třetího stádia šikanování). Cílem tohoto programu je zastavení sebedestrukce a nastartování sebeúzdavného procesu skupiny. Úspěchem je pak slovo „my“, čili semknutí třídy. Dále se používá testová a dynamická diagnostika. Testová diagnostika pracuje s dotazníkem o šikaně, ale také s dotazníkem specifických sociálních rolí a Peer-nomination, což je v podstatě metoda Hádej, kdo to je. U dětí v 1. a 2. třídě používáme obrázkový dotazník. Velmi užitečné je také Hrabalovo sociometrické šetření prostřednictvím dotazníku SO-RA-D, což je standardizovaný test, jehož přínosem je komplexní mapa vztahů ve třídě. Cílem metody je sonda do struktury meziosobních vztahů ve třídě a zjišťování tak vlivů a oblíbenosti. Do dynamické diagnostiky řadíme např. malé sociometrie, práci v kruhu a pozorování při jeho tvoření, arteterapii zaměřenou na vztahy, pohybové „testy“ a řešení morálních dilemat. Jako poslední bych uvedla školní program proti šikanování, který je ucelenou a provázanou školní intervencí a nejúčinnějším způsobem, jak snížit školní šikanu (Kolář 2011, s. 234–244).

1.1.9.1. Prevence na úrovni školy jako celku

„Vzájemná solidarita pedagogů je základní podmínkou dobré práce školy“ (Říčan, Janošová 2010, s. 111). Organizace dozoru je jednoduchým, ale účinným preventivním prostředkem proti šikaně. Čím více pedagogů nebo jiných dospělých má dozor, tím méně příležitostí mají agresori k šikaně. Pedagog by měl o přestávkách kontrolovat nejen chodby, ale i činnost v jednotlivých třídách. Často se u dveří nachází „hlídka“, která dá včas signál k „úklidu“. K prevenci šikany patří také pravidelná kontrola všech prostorů, včetně zákoutí. Neměl by být problém získat od dětí informace o „nebezpečných zónách“ školní budovy. Do některých míst je tak možné školním řádem zakázat žákům přístup trvale. Na jedné základní škole svěřila ředitelka dobře vybraným žákům vyšších tříd úkol chránit menší děti před šikanou. V současné době se hovoří i o dozoru pomocí videokamer, ale jsou zde rozpory v omezování osobní svobody a znemožnění soukromí (Říčan, Janošová 2010, s. 111).

„Školní řád by měl obsahovat obecné zásady solidarity, ohleduplnosti a ochrany slabých, ale ovšem i výslovný zákaz fyzického násilí, zneužívání síly k ubližování bezbranným a zákaz dalších způsobů jednání, které zahrnujeme pod pojem šikany. Se školním řádem by měli být seznámeni jak žáci, tak rodiče“ (Říčan, Janošová 2010, s. 112). Důležitá je v souvislosti s tím etická výchova aplikovaná na šikanu, která spočívá v tom, že jsou dětem vštěpovány základní hodnoty, na nichž naše společnost stojí (úcta, solidarita, soucit, obětavost, čest.). Základem etické výchovy je ovšem i osobní příklad učitelů, kteří význam hodnot žákům

prakticky předvádějí tím, jak se k nim chovají. Základní etické i estetické hodnoty mají tvořit stálou a naprosto samozřejmou součást prostředí, kterými děti obklopujeme“ Pro prevenci šikany je velmi důležitá myšlenka úcty ke každé lidské bytosti. V každém předmětu by škola měla upozorňovat na osobní statečnost a úctu (český jazyk, dějepis, přírodopis) (Říčan, Janošová 2010, s. 112).

Škola by měla otevřeně informovat žáky i rodiče o problému šikany. Je to základní cesta k důvěře, která je sice nepříjemná, ale nutná. Vztahy mezi rodiči a pedagogy jsou často napjaté, chybí důvěra a spolupráce. Za ideální se považuje občanské sdružení rodičů. „O nebezpečí šikany mají být rodiče informováni co nejdříve, nejlépe při nástupu dětí do prvního ročníku. Jádrem informace je i zhruba toto: *„Na naší škole šikanu netrpíme. Je to surové, zbabělé a nečestné chování, které posuzujeme z morálního hlediska přísněji než například krádež. Když se o nějakém případě dozvíme, použijeme proti pachatelům nejtvrďší sankce. Zvláště nejmenší děti důsledně chráníme.“* Norum (vedeným Danem Olweusem) se osvědčilo postupovat podle jednotlivých kroků. Prvním krokem má být zmapování situace pomocí anonymního dotazníku. Výsledky mapování se předloží na schůzi učitelského sboru, na kterou se pozvou i vybraní rodiče, žáci, školní psycholog, zástupce pedagogicko-psychologické poradny, případně další externisté. Cílem je, aby se problém šikany zviditelnil a aby se začal řešit. Další realizace je především úkolem třídních učitelů, kteří posilují komunitní prvky v rámci práce se třídou, aplikují techniky zážitkové pedagogiky podporující empatii, solidaritu a prosociální hodnoty. Je třeba děti poučovat o nebezpečí šikany a společnými silami proti ní bojovat. Po několika měsících můžeme učinit dotazníkové šetření znovu (Říčan, Janošová 2010, s. 113–115).

1.1.9.2. Prevence na úrovni jednotlivých tříd

V souvislosti s prevencí jednotlivých tříd je důležité zmínit anonymní dotazník, který zjišťuje zamoření šikanou. Sociogram lze doporučit ke zmapování situace v každé třídě jednou ročně (Říčan, Janošová 2010, s. 115). Technika spočívá v tom, že pedagog nejlépe v hodině občanské výchovy nebo v třídnické hodině – diskutuje s dětmi na téma, jak by se měl chovat učitel k žákům, žáci k učiteli a žáci k sobě navzájem. Děti samy stručně formulují zásady. Pokud jde o šikanu, snaží se pedagog, aby děti samy dospěly k formulaci: „silný chrání slabého“, nebo aspoň „žáci si navzájem pomáhají“, nevnučuje jim však užití slova „šikana“. Nakonec děti vyberou nejdůležitější zásady, například „Dvanáctero“ složené ze čtyř zásad pro chování učitelů k žákům, čtyři zásady chování žáků k učitelům a čtyři zásady pro chování žáků

mezi sebou. Každý žák konečnou formu napíše na list papíru. Nejúhlednější exemplář všichni žáci i učitelé podepíší a je vyvěšen ve třídě (Říčan, Janošová 2010, s. 115).

Symbolickým vyjádřením pedagogické komunity je kruh, ve kterém žáci i učitel sedí při projednávání všech záležitostí, na nichž jim záleží, včetně konfliktů. V tomto kruhu probíhá nácvik komunikace, aplikují se metody zážitkové pedagogiky zaměřené na zlepšování osobních vztahů mezi žáky a hrají se hry, jež mají tentýž cíl. Jedním ze základních principů je učit žáky uvědomovat si své city a rozumně volit, jak tyto city projevit. Velmi užitečné jsou také víkendové rekreačně-zážitkové pobyty pro třídu, za účasti alespoň části rodičů, které dávají dětem, rodičům i pedagogům výbornou příležitost k vzájemnému poznání, k navázání a upevnění vztahů důvěry a sounáležitosti. Třída se těmito pobyty „imunizuje“ proti šikaně. Pokud v ní později přece jen k šikaně dojde, v atmosféře důvěry a spolupráce se snadněji zjistí, ale i vyřeší (Říčan, Janošová 2010, s. 116).

1.1.9.3. Prevence na úrovni jednotlivců

Důležitou prevencí v souvislosti s jednotlivci je individuální sledování potencionálních obětí, především žáků, kteří už v minulosti byli obětí. „Základem je pozorování těchto dětí při běžné školní práci i při výjimečných příležitostech. Užití počítače usnadňuje vedení záznamů o těchto žácích. Získané poznatky doplníme a využijeme kontaktu s jejich rodiči. V případě potřeby neváháme doporučit preventivní psychologické vyšetření“ (Říčan, Janošová 2010, s. 117).

Pravidelné individuální rozhovory se žáky se osvědčují třídním učitelům, kteří chtějí dobře znát svou třídu a vztahy mezi žáky. Únosné je zvát si každý týden jednoho žáka, přičemž se rozumí, že učitel přijme k rozhovoru i žáka, který není na řadě. Pedagog se zajímá o žákovy starosti i radosti, plány, problémy se spolužáky atd. Nenapomíná ho a svůj nesouhlas vyjádří, jen když to považuje za naprosto nutné. Rozhovor zbytečně neprotahuje. Tyto rozhovory nejsou ztrátou času, naopak mohou ušetřit mnoho času stráveného velmi nepříjemně řešením rozmanitých výchovných problémů, kterým se individuálními kontakty předejde. Individuální rozhovory jsou nedílnou součástí prevence šikany. Rozhovory často umožní poznat šikanované dítě a jsou dobrou příležitostí dát prosociálnímu, oblíbenému a vlivnému žákovi „pod ochranu“ spolužáka, který má ve třídě špatnou pozici a mohl by se stát obětí šikany (Říčan, Janošová 2010, s. 117).

2. PRAKTICKÁ ČÁST

Cíle šetření

Cílem praktické části bakalářské práce je popsat pojem „šikana“, charakterizovat jeho problematiku a zmapovat systém prevence šikany na vybraných školách Ústeckého kraje. První část cíle byla uskutečněna v teoretické části bakalářské práce. Ke zmapování prevence šikany jsem využila pět reálných případů šikany, které se na základních školách v Ústeckém kraji udály.

Použitá výzkumná metoda

Použila jsem kvalitativní výzkumnou metodu. Samotný výzkum ve školách probíhal od 6. 9. do 13. 9. 2019. Délka rozhovoru činila 2 hodiny v každé z pěti škol. V daném rozhovoru byly zahrnuty otázky vztahující se k postojům pedagogů k prevenci. Ačkoli byly kazuistiky rozdílné, pokládala jsem pedagogickým týmům stejné otázky, které jsem měla připravené. Tázala jsem se však i na otázky doplňkové, které se týkaly konkrétního případu. Dále jsem se zaměřila na otázky, jež jsem položila pedagogickému týmu, ve kterém byl přítomen ředitel školy, zástupce ředitele, metodik prevence, výchovný poradce a třídní učitel třídy, v níž se případ šikany stal.

Popis zkoumaného vzorku

Využila jsem pět kazuistik šikanovaných žáků, nebo žáků šikanujících, které jsem získala z jednotlivých škol v Ústeckém kraji. Jedná se o čtyři chlapce a jednu dívku. K případům šikany došlo na základních školách v rozmezí čtvrté a páté třídy. Kazuistiky obsahují celkový postup šetření a zobrazují krutost šikany, se kterou se leckdy na základních školách žáci i pedagogové setkávají. Dvě kazuistiky jsou psány z pohledu agresora a tři z pohledu oběti. S ohledem na ochranu osobních dat jsou údaje o žácích z jednotlivých škol fiktivní. Názvy škol jsou rovněž z důvodu ochrany osobních dat anonymizovány.

Výzkumné otázky

S odkazem na poznatky získané v teoretické části práce jsem stanovila tyto výzkumné otázky:

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 1 – Jak škola předchází rizikovému chování?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 2 – Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 3 – Kolik případů rizikového chování na 1. stupni za školní rok škola zaznamenává?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 4 – Kolik případů rizikového chování na 2. stupni za školní rok škola zaznamenává?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 5 – Jaké projevy rizikového chování škola nejčastěji zaznamenává?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 6 – Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 7 – Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu s výchovným poradcem při řešení svých problémů, popřípadě zda si vyhledávají výchovného poradce sami?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 8 – Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 9 – Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 10 – Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 11 – Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 12 – Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 13 – Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 14 – Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 15 – Kdo realizuje preventivní programy?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 16 – Jakou formou je pro děti program realizován?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 17 – Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 18 – Spolupracuje škola se školským poradenským zařízením?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 19 – Máte na škole schránku důvěry?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 20 – Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

VÝZKUMNÁ OTÁZKA 21 – Co dalšího by se podle škol mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?

Nejprve je důležité objasnit definici pojmu rozhovor: „Rozhovor je velmi častá metoda, sloužící k shromažďování údajů. Rozhovoru užíváme v praxi např. pro diagnostické účely – rozhovor učitele se žákem, s jeho rodiči, s vedoucím oddílu apod. Přináší cenné údaje pro poznání žáka a jeho životních podmínek. Z hlediska postupu rozlišujeme rozhovor standardizovaný (řízený) a nestandardizovaný (volný). Situace rozhovoru závisí i na způsobu formulace otázek, nežádoucí jsou zejména tzv. sugestivní otázky“ (Čáp 1993, s. 153).

Další definicí, kterou je nutné zmínit, je definice kazuistiky, která zaujímá zvláštní postavení mezi metodami. „Kazuistika analyzuje a popisuje případy jak atypické, výjimečné, hraniční, unikátní, tak i zcela typické s charakteristickými rysy. U kazuistiky jde o analýzu a popis jednotlivého případu (jedince), a to na základě diagnostických údajů a závěrů, které vyúsťují v diagnózu a adekvátní navrhovaná opatření, popř. v prognózu dalšího vývoje. Cílem kazuistiky je optimalizace rozvoje osobnosti popisovaného případu“ (Švingalová 2004, s. 6).

2.1. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 1 – OBĚŤ

Filip XY, 9 let, narozen v roce 2009, je v současné době žákem 5. třídy. Filip žije se svou matkou v rodinném domě v malém městě v Ústeckém kraji. Rodinní příslušníci spolupracovali. Matka se živí jako účetní, otec se živí jako konstruktér, sourozence nemá. Sociální podmínky rodiny byly uspokojivé.

Když byl Filip žákem 4. třídy, začal se odehrávat sledovaný případ. Filip nebyl typickou obětí šikany. Projevoval se mezi pedagogy i spolužáky sebevědomě a osobitě. Se svým spolužákem a kamarádem Markem XY měl vždy přátelský vztah. Leckdy se vzájemně „pošťuchovali“, ale vždy v mezích přátelství. Jednoho dne do školy přišla Filipova matka, která třídní učitelku informovala, že se Filip stal obětí šikany. Třídní učitelka matku ubezpečila, že si žádného rizikového chování nevšimla, ale přislíbila, že případ společně s kolegy prošetří. Třídní učitelka zároveň upozornila na pojem šikana, který by matka neměla používat, není-li si jistá, zda se o šikanu opravdu jedná. Matka popisovala situace, které ji Filip doma líčil. Marek prý Filipa neustále pronásleduje, bere mu svačinu a ponižuje ho před ostatními spolužáky. Byla přesvědčena o tom, že se jedná o šikanu fyzickou i psychickou. Matka byla velmi plačtivá a vyprávěla, jak je Filip nešťastný. Škola začala případ šetřit.

Třídní učitelka navštívila jak výchovnou poradkyni, tak metodičku prevence. Se situací byla obeznámena také zástupkyně ředitelky a ředitelka školy. Třídní učitelka společně s výchovnou poradkyní a metodičkou prevence začala se šetřením. U šikany je důležité začít se šetřením co nejdříve. Tým tvořený z třídní učitelky, výchovné poradkyně a metodičky prevence si nejprve pozval rodiče potenciální oběti a rodiče potenciálního agresora. Rodiče oběti dorazili tentokrát oba a byli nešťastní z toho, že k situaci ve škole došlo. Obviňovali školu. Obzvláště Filipův otec byl rozzlobený, že šikana na škole není ošetřena tak, jak vedení školy tvrdí. Rodiče agresora byli velmi útoční, a to i za podmínek, které jim třídní učitelka připravila. Třídní učitelka zvolila tradiční postup. Začala pochvalou a připravila pro rodiče příjemnou atmosféru, ve které se všichni budou cítit dobře. Rodiče možnou šikanu ze strany svého dítěte razantně odmítli. Rodiče oběti i rodiče agresora souhlasili se šetřením. Tým vyslechl potenciální oběť (Filipa). Filip po celou dobu opakoval věty, které oznamovala třídní učitelce matka. Třídní učitelka se Filipa zeptala, zda říká pravdivá tvrzení. Upozornila ho na následky, které by mohly mít negativní dopad právě na Marka. Filip se rozplakal a přiznal se, že je vše jinak. Třídní učitelka ho podněcovala, aby řekl pravdu. Marek se v hodině tělesné výchovy přidal do jiného týmu než do toho, ve kterém byl Filip. Filipovi bylo líto, že se Marek častěji baví s někým jiným než s ním.

Třídní učitelka lež na Filipovi poznala, a to z neverbálních projevů. Filip netušil, že matka sdělila informace škole, požadoval spíše útěchu od matky, ale matka se o chlapce bála, což je pochopitelné. Šetření však pokračovalo, protože nebylo jisté, zda na chlapce nepůsobil potenciální agresor (Marek), který mohl získat informace o počínajícím šetření od rodičů. Marek informace vyvrátil a popsal jednotlivá obvinění, které Filip uvedl. Marek s Filipem byli velmi dobří přátelé, tudíž ho nepronásledoval, ale chtěl se s ním přátelit. Marek svačinu Filipovi nikdy nevzal. Ponižování však nemohl vysvětlit, protože by ho nikdy nenapadlo dělat si z jeho kamaráda legraci před ostatními. Vždy se „pošťuchovali“ o přestávkách na druhé straně učebny, ale nikdy to nebylo takové chování, které by se dalo považovat za veřejné ponižování, které je se šikanou spojováno. Tým dále vyslechl nestranného pozorovatele pro uzavření šetření, a to spolužačku Petru, která paní učitelce potvrdila, že si ničeho nikdy nevšimla. Pouze toho, že si spolu chlapci v poslední době nehráli v koutě, ve kterém většinou trávili čas. Šetření bylo ukončeno. Třídní učitelka si pozvala rodiče obou chlapců. Obeznámila je s výsledkem šetření, které dopadlo tak, jak by si spousta rodičů přála.

Řešení případu trvalo 10 dní. Výsledkem šetření tedy nebyla šikana, nýbrž lživé tvrzení Filipa, který slíbil, že už si vymýšlet nebude a že se Markovi omluví. Přihlížející většinu případ nikterak nepoznamenal, ale v rámci projektového dne zde bylo zmíněno téma šikany, při kterém bylo žákům vysvětleno, jak se k sobě mají správně chovat. Po necelém měsíci byli z Marka a Filipa opět přátelé a všechny strany byly rády, že vše dobře dopadlo. Ačkoli šikana nebyla výsledkem šetření, celý proces byl zaměřen na šikanu. Škola zde šikanu ošetřila poměrně dobře a hodnotím velmi kladně, že zde nedošlo ke konfrontaci mezi agresorem a obětí, což je jedna z největších chyb, kterou základní školy při šetření dělají. Třídní učitelka k žákům přistupovala velmi citlivě a nedošlo ke konfrontaci ani v okamžiku, kdy došlo k podezření, že Filip lhal.

ROZHOVOR SE ŠKOLOU:

a) Jak škola předchází rizikovému chování?

„Předcházení rizikovému chování je součástí výuky. Pedagogové se snaží v rámci každého předmětu upozorňovat na sociálněpatologické jevy. Škola pořádá projektové dny a tvoří tematickou výuku. Škola má rovněž k dispozici MPP.“

b) Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

„Škola zkoumá pomocí dotazníků klima třídy. Nejčastější jsou besedy s aktivním zapojením žáků a interaktivní programy.“

c) Kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Škola zaznamenává 1 případ ročně. Často se na 1. stupni objevuje spíše škádlení a nevhodné chování.“

d) Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Na 2. stupni většinou škola zaznamenává tři případy ročně. Většinou se jedná o stádium ostrakizmu a převážně dívčí šikanu.“

e) Jaké projevy šikany nejčastěji zaznamenáváte?

„Objevují se nepravé (neúčelné) formy šikany, tedy „poštuchování“, posměšky a náznaky nevhodného chování. Často se spíše jedná o škádlení, které je rodiči zaměňováno s pojmem šikana. „Šikanu“ dále škola řeší dle klasického postupu, ale velmi často se jedná o závěr nevhodného chování a škádlení.“

f) Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

„Výchovný poradce se na prevenci podílí velkou měrou. Zajišťuje programy a je často vyhledáván pedagogy, kteří si k výchovnému poradci chodí pro radu.“

g) Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů, vyhledají si výchovného poradce sami?

„Většinou se žáci svěří třídnímu učiteli, který následně vyhledá výchovného poradce.“

h) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

„Třídní učitel hraje ve vyšetřování téměř nejdůležitější roli. Měl by být empatický a stát se pro dítě oporou a důvěrníkem. Často bývá prvním člověkem ve škole, který se dovídá o problému žáka ve třídě.“

i) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

„Metodik prevence hraje velmi důležitou roli. Obrací se na něj pedagogové. Metodik prevence je vždy součástí šetření problému. Je přítomen při šetření s rodiči, žáky, ale je také k dispozici ke konzultacím s pedagogy. Dopomáhá k řešení a účastní se důležitých školení, která jsou pro šetření případů klíčová.“

j) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

„Rodič bývá rozčilený. Při informování třídním učitelem se musí postupovat opatrně a nechávat rodičům volný prostor. Je dobré začít pochvalou dítěte a nabídnout rodičům nekonfliktní prostředí.“

k) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

„Rodič bývá lítostivý a ochranářský. Musí se postupovat velmi opatrně a citlivě. Je dobré ukázat rodičům správnou cestu, jak dítěti pomoci. Zároveň je nutné rodiče upozornit na nutnost ukázat dítěti, jak se proti těmto sociálněpatologickým jevům bránit v budoucnu.“

l) Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

„Vždy došlo ke zklidnění a zmírnění projevů.“

m) Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

„U oběti došlo ke zklidnění.“

n) Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

„Snažíme se o problémech se žáky hovořit velmi často – ve výuce, při besedách a interaktivních programech. Pedagogové se snaží objasnit pojmy a upozornit na nevhodné chování. V rámci projektových dnů je na rizikové chování rovněž upozorňováno.“

o) Kdo realizuje preventivní programy?

„Programy realizuje metodik prevence společně s výchovným poradcem. Často se na preventivním programu podílí i třídní učitelé.“

p) Jakou formou je pro děti program realizován?

„Na 1. stupni je program realizován zpravidla zábavnou formou, kterou pořádají pedagogové po konzultaci s PPP.“

q) Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

„Škola vyhodnocuje dotazník, který se týká školního klima. Jakmile se v dotazníku nachází odchylka, zaměřuje se škola na posílení vztahů mezi žáky pomocí preventivních programů.“

r) Spolupracuje Vaše škola se školským poradenským zařízením?

„Ano, škola spolupracuje s PPP a SPC.“

s) Máte na škole schránku důvěry?

„Ano.“

t) Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

„Ne.“

u) Co dalšího by se podle Vás mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?

„Důležitá je informovanost – informovat o šikaně a jiných sociálně patologických jevech žáky, rodiče, pedagogy a širokou veřejnost.“

2.2. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 2 – OBĚŤ

Kryštof XY, 10 let, narozen v roce 2008, je v současné době žákem 6. třídy. Kryštof žije se svými rodiči v panelovém domě v malém městě v Ústeckém kraji. Rodinní příslušníci spolupracovali. Matka se živí jako prodavačka a otec se živí jako dělník. Sociální podmínky rodiny byly uspokojivé. Kryštof neměl žádného sourozence.

Případ se odehrál, když byl Kryštof žákem 5. ročníku. Kryštof byl v partě se svými třemi kamarády, se kterými trávil většinu času, ať už o přestávkách ve škole, nebo i po škole, kdy žáci čekali na příjezd autobusu. Žáci 7. ročníku přišli oznámit paní ředitelce, že si všimli něčeho podezřelého. Každý den se na autobusové zastávce stávalo, že byli chlapci terčem posměchu ze strany dvou agresorů (Jakuba a Miroslava), kteří po chlapcích házeli štěrky, házeli si venku s batohem Kryštofa a dělali především Kryštofovi další naschvály i v podobě fyzické agrese. Informátoři z vyššího ročníku také popisovali, že se Kryštof stává obětí psychické šikany, kdy agresori uráží jeho matku. Objevují se zde nadávky typu: „děláš mi do mámy“ nebo „tvoje máma je tak blbá, že by neprošla ani první třídou“. Největším terčem byl právě Kryštof, který se potýkal i s vyhrožováním ze strany obou agresorů. Agresori chtěli po Kryštofovi, aby jim dával svou svačinu, jinak si odpoledne po škole popovídají nejen „slovně“, ale i „ručně“. Oba agresori byli zároveň velmi neukázněni ve škole, proto se paní ředitelka rozhodla pozvat si rodiče nejen z důvodu podezření na probíhající šikanu, ale i z důvodu nespokojenosti třídní učitelky s chováním žáků.

Paní ředitelka, výchovná poradkyně a třídní učitelka jednotlivě informovaly rodiče agresorů o situaci, která nastala. Rodiče nereagovali nikterak negativně, naopak chtěli ve spolupráci se školou dalšímu podobnému chování a jednání obou chlapců zamezit. Rodiče agresorů zároveň tím ve složení ředitelky školy, třídní učitelky a výchovné poradkyně informoval o tom, že proběhne výslech agresorů a oběti a budou se zjišťovat detaily. Škola dále informovala o případu rodiče Kryštofa, kteří reagovali velmi lítostně. O žádné šikaně nic netušili, jelikož se jim Kryštof příliš nesvěřuje. Matka chlapce si jen všimla, že má někdy špinavé oblečení a nevozí ze školy domů boxy od svačiny. Škola rovněž informovala rodiče Kryštofa o výsledku jejich syna a agresorů, s čímž rodiče souhlasili. Neproběhl zde výslech všech potenciálních obětí (přátel Kryštofa), pouze Kryštofa, který v tomto případě nejvíce figuroval. Kryštof potvrdil, že na něj chlapci čekají před školou a že se s jeho kamarády snaží vždy bránit, ale často je to těžké. Je pravda, že terčem urážek a posměchů je Kryštof, protože ostatní tři chlapci, se kterými se baví, se nesetkali s urážkami, spíše s fyzickými atakami, když se snaží Kryštofa bránit. Škola se rozhodla informovat rodiče, že je možnost využít předběžné opatření a Kryštofa pouštět ze školy dříve, aby stihl autobus, který jezdí o 10 minut dříve, což

by zabránilo setkání s agresory, kteří jezdí pozdějším autobusovým spojem. Následně proběhl výslech agresorů. Tým vyslechl každého agresora zvlášť. Oba agresori se k činům přiznali, jeden z nich se dále přiznal, že mu dělá radost ubližovat ostatním. Třídní učitelka poté doporučila rodičům chlapce, aby navštívili Středisko výchovné péče.

Paní ředitelka poděkovala informátorům, kteří ji sdělili podrobnosti o situaci, jelikož si nevěděli rady, jak by mladšímu chlapci pomohli. Paní ředitelka věděla, že tito informátoři z vyššího ročníku velmi rádi škádlí právě mladší žáky, ale tímto se ukázalo, jak jsou tito žáci uvědomělí a empatictí. Při závěru šetření oba agresori slíbili, že si chlapců nebudou všimnout a že se chlapcům, kteří Kryštofa bránili, omluví. Obzvláště se omluví Kryštofovi, kterého případ poznamenal nejvíce. Dopad na třídní klima tento případ neměl. Většinou se trýznění oběti uskutečňovalo mezi dětmi před školou nebo o přestávkách v zákoutích školních chodeb. Proto ředitelka školy učinila opatření, které vedlo k častějším dozorům právě na rizikových místech, kde by k šikaně mohlo docházet. Velmi dobře reagovala třídní učitelka, která ve spojitosti se šikanou řešila i nevhodné chování obou agresorů a doporučila rodičům jednoho z agresorů navštívit Středisko výchovné péče. Hodnotím její starostlivost velmi kladně a je to dle mého názoru jeden z požadavků, který by měl třídní učitel splňovat – být nejen empatický k dětem, ale rovněž i k rodičům. Řešení tohoto případu trvalo 8 dní a dopadlo zdárně. Oba agresori dostali kázeňský postih. Kryštofovi rodiče nabídku na dřívější odchod na autobus odmítli, protože chlapec chtěl trávit čas po škole se svými kamarády, kteří mu byli oporou. Paní ředitelka poprosila informátory ze staršího ročníku, aby ji v případě výskytu dalšího podobného chování informovali.

Situace se uklidnila a případ se vyřešil. Žáci ze staršího ročníku paní ředitelku informovali, že party chlapců stojí vždy na jiné straně autobusové zastávky a že se tyto skupiny navzájem tolerují a k žádnému nevhodnému chování již nedochází. Chování agresorů ve škole se zlepšilo, spolupráce třídního kolektivu se napravila a vztahy ve třídě se postupně zlepšily. V současné době mezi sebou žáci v rámci výuky spolupracují a nedochází k žádnému nevhodnému chování.

ROZHOVOR SE ŠKOLOU:

a) Jak škola předchází rizikovému chování?

„Škola má k dispozici MPP, program proti šikanování a nově také krizový plán školy.“

b) Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

„Určitá témata přednáší externí pracovníci, pro žáky na 2. stupni se pořádá speciální přednáška o právním povědomí, aby žáci věděli, že i šikana může být trestná.“

c) Kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Přibližně 2 případy ročně.“

d) Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Celkem 4 případy ročně (často se jedná o kyberšikanu).“

e) Jaké projevy šikany nejčastěji zaznamenáváte?

„Nadávky, ponižování, vulgaritu. Běžně se objevuje počáteční škádlení, které nadále přerůstá v šikanování.“

f) Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

„Výchovný poradce tvoří společně s metodikem prevence preventivní programy, a podílí se tak na výběru témat, která jsou vhodná pro zařazení do programu proti šikanování.“

g) Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů, vyhledají si výchovného poradce sami?

„Většinou se žáci svěří třídnímu učiteli, ředitelce školy a někdy také přímo výchovnému poradci.“

h) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

„Třídní učitel hraje zásadní roli. Nejčastěji je prvním člověkem, který zaznamená signály šikany a celkově zná problémy třídy. Všimne si, když se ve třídě změní atmosféra nebo vazby mezi žáky.“

i) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

„Metodik prevence hraje stejnou roli jako výchovný poradce. Zaměstnanci mezi sebou spolupracují.“

j) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

„Někteří rodiče reagují klidně a jiní reagují odmítavým způsobem. Nejčastěji se škola setkává s počáteční nedůvěrou, následně (po argumentech školy) rodiče s postupem souhlasí a začínají spolupracovat.“

k) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

„Většinou se škola setkává s různými postoji. Typické jsou především dva: Rodiče, kteří o šikaně vědí, ale čekají až začne reagovat škola, anebo rodiče, kteří jsou po oznámení překvapení, protože nic netušili.“

l) Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

„Chování agresorů se vždy zlepšilo. Často tomu mohou dopomoci rodiče, kteří děti nebudou za jejich nevhodné chování omlouvat, ale přijmou situaci, kdy se jejich dítě skutečně agresorem

stalo a budou se snažit mu od této role dopomoci tím, že mu ukáží správný směr jeho chování. U zmíněného případu se situace zklidnila. “

m) Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

„Situace se vždy zklidnila. “

n) Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

„Mimo přednášek, besed a interaktivních programů se snažíme se žáky mluvit o patologických jevech v různých předmětech. Na 1. stupni v rámci předmětu přírodověda, prvouka a vlastivěda a na 2. stupni například ve výuce výchovy ke zdraví. Každý měsíc se žáci setkávají se slovem „prevence“ a s prevencí všeobecně. “

o) Kdo realizuje preventivní programy?

„Většinou externí pracovníci a všichni vyučující různých předmětů. “

p) Jakou formou je pro děti program realizován?

„Většinou formou přednášek. Často však škola s dětmi provádí řízený rozhovor. Dále je realizováno představení, které si připravuje divadelní soubor z Liberce. Tento divadelní soubor má představení zaměřená na témata prevence proti sociálněpatologickým jevům. “

q) Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

„Výsledky se objevují ve strategii na další období. Dále se vyhotoví výroční zpráva – co se řešilo a jaký program je pro děti nejvhodnější. “

r) Spolupracuje Vaše škola se školským poradenským zařízením?

„Ano spolupracuje s PPP, SPC a SVP. “

s) Máte na škole schránku důvěry?

„Ano. “

t) Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

„Ano. “

u) Co dalšího by se podle Vás mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?

„Měla by se zlepšit všímatost lidí. Bohužel jsou různé zajímavé programy proti šikaně pro základní školy finančně nedostupné. Mělo by se navýšit financování, především co se týče jakékoliv prevence, která je obzvláště na základní škole velmi důležitá. “

2.3. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 3 – AGRESOR

Josef XY, 10 let, narozen v roce 2008, je v současné době žákem 6. třídy. Josef žije se svou matkou v panelovém domě v malém městě v Ústeckém kraji. Z rodinných příslušníků částečně spolupracovala jen matka, která se živí jako tkadlena. Otec nespolupracoval, s rodinou pobýval střídavě. Otec se živí jako dělník. Sociální podmínky rodiny byly částečně uspokojivé. Josef měl jednoho sourozence.

Případ se odehrál, když byl Josef žákem 5. ročníku. Josef byl velmi inteligentní a pilný žák, zároveň ale sebestředný, nezvládal neúspěch – ať už v hodině tělesné výchovy, nebo v jakýchkoliv jiných aktivitách, ve kterých nevynikal. Často svou agresi z neúspěchu projevoval afektem, který byl mířený na všechny spolužáky a pedagogy i vůči jemu samému. Jednalo se tedy o výskyt reaktivní agrese. Pedagogové si tohoto chování všimli a kontaktovali rodiče. S rodiči začalo jednání, při kterém bylo zjištěno, že informace o situaci ve škole mají rodiče jen od Josefa a odmítali objektivní posouzení situace školou. Po déle trvajících problémech matka přistoupila na spolupráci. Informace byly vždy jednostranné, a to ze strany školy, která matku pečlivě informovala. Situace se nezlepšila a třídní kolektiv i klima byly značně narušeny.

Oba rodiče byli znovu pozváni do školy, kam tentokrát dorazil i otec. Chlapec pocházel z rozvrácené rodiny, kde rovněž probíhalo domácí násilí. Otec ve značné míře konzumoval alkohol a jiné návykové látky. Od matky se otec odstěhoval, avšak ne na trvalo – často se domů vracel a za několik dní opět odešel, což mělo na chlapce a jeho bratra negativní následky. Otec byl vůči matce velmi agresivní, a to i při rozhovoru ve škole. Nakonec na schůzce zůstala jen matka, které bylo doporučeno, aby s chlapcem urgentně vyhledala psychiatra. Matce byl poskytnut kontakt. Po dlouhé čekací lhůtě byl chlapec psychiatrem medikován. Škola však neměla žádné informace o tom, jak to s psychickým stavem chlapce vypadá. Škola zároveň nabídla matce vzájemnou spolupráci nejen se školou, ale také se Střediskem výchovné péče. Chlapcovo nevhodné chování stále pokračovalo, proto proběhla výchovná komise, kde byl přítomen zaměstnanec ze Střediska výchovné péče, OSPOD, výchovný poradce, metodik prevence, třídní učitelka, ředitelka školy a Josef s matkou. Byl domluven krizový postup. Chlapec se velmi často sebepoškozoval, a to před zraky spolužáků. Ostatní rodiče Josefových spolužáků měli na třídní schůzce dotazy, jestli je s chlapcem všechno v pořádku, že se jim jejich děti svěřují, že si chlapec dělá šrámy kružítkem a často tlouče hlavou o zeď nebo o tabuli. Jeden rodič přišel nahlásit, že jeho syn často čelí narážkám chlapce a že mu Josef venku na hřišti propíchl fotbalový míč. Agrese však byla častěji verbální než fyzická. Rodiče si stále nechtěli připustit, že má chlapec psychický problém a že je potřeba ho podpořit a věnovat se mu.

V případě afektu Josefa byl personál školy povinen zavolat rychlou záchrannou službu. Pedagogové měli velký strach z narušení vztahů ve třídě. Škola informovala spolužáky o faktu, že je Josef nemocný a že ho mrzí, jak se choval. Problémem bylo přesvědčení rodičů ostatních spolužáků, že bylo chlapce chování vědomé. Josef byl trvale medikován a posléze medikace začala účinkovat. Spolupráce s matkou chlapce se rovněž po úplném odchodu otce Josefa zlepšila.

Josef nyní navštěvuje 6. třídu a ovládá se, je klidný. Jeho chování se radikálně zlepšilo. Josef se znovu zapojil do kolektivu a začal s „čistým štítem“, který pro něj znamená nový začátek.

ROZHOVOR SE ŠKOLOU:

a) Jak škola předchází rizikovému chování?

„Škola má k dispozici MPP, konzultační středý pedagogů, program proti šikanování, komunikace s rodinou, spolupráce v týmu a spolupráce s rodinou.“

b) Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

„Přednášky má škola průběžně po celý rok. Nově se na 1. stupni přednáší o kyberšikaně, která se začala objevovat poměrně často.“

c) Kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Přibližně 2 případy ročně.“

d) Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Celkem 3 případy ročně.“

e) Jaké projevy šikany nejčastěji zaznamenáváte?

„Vyhrožování, nadávky a postrkávání. Škola se setkala nejen s vyhrožováním žákům, ale také pedagogům.“

f) Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

„Výchovný poradce spolupracuje s metodikem prevence a sestavují společně plány a programy pro žáky.“

g) Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů, vyhledají si výchovného poradce sami?

„Žáci si většinou vytipují pedagoga, ke kterému mají důvěru. Často je to třídní učitel, který předá informaci výchovnému poradci a metodikovi prevence.“

h) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

„Třídní učitel zná klima třídy a v rámci konzultačních střed se vzájemně o situacích ve třídách pedagogové informují.“

i) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

„Metodik prevence hraje stejnou roli jako výchovný poradce. Zaměstnanci vzájemně spolupracují. Metodik prevence ve škole zadává žákům na 1. a 2. stupni dotazníky, kde se zjišťuje hrozba šikany ve třídě. Některé dotazníky jsou zaměřeny na drogovou problematiku a jiná témata.“

j) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

„Reakce rodičů agresora jsou různé. Většinou se škola setkává s tím, že si rodiče pozici agresora svého dítěte nepřipouští, ale následně ji přijmou, protože si uvědomí, jak se jejich dítě projevuje doma a jakou to má souvislost s chováním ve škole vůči dětem a někdy i pedagogům. První reakce je však vždy negativní.“

k) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

„Rodiče jsou většinou velice úzkostliví, protože většinu případů školy nahlásí rodiče.“

l) Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

„Agresor se zklidnil a zlepšil. Bylo zřejmé, že potřeboval odbornou pomoc, a škola je moc ráda, že mohla rodičům zpřístupnit kontakty na potřebné osoby.“

m) Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

„Situace se zlepšila a zklidnila. Zlepšilo se klima třídy.“

n) Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

„Preventivní programy se realizují v rámci předmětů ve výuce, dále formou přednášek, besed a celoročních programů, např. bavíme se bez alkoholu.“

o) Kdo realizuje preventivní programy?

„Metodik prevence a často školený preventista s jeho tématy: Svět digitálních her a jejich rizika, kamarádi online a rizika YouTube.“

p) Jakou formou je pro děti program realizován?

„Programy jsou většinou pořádány zábavnou formou pomocí besed a přednášek. Dlouhá léta škola spolupracovala s preventistou, který se zaměřoval na různá témata, mimo jiné na šikanu i kyberšikanu.“

q) Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

„Výsledky dotazníků se objeví v metodických výstupech. Dalším krokem je seznámení rodičů a pedagogů se situací.“

r) Spolupracuje Vaše škola se školským poradenským zařízením?

„Ano, spolupracuje s PPP, SPC a SVP.“

s) Máte na škole schránku důvěry?

„Ano.“

t) Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

„Ne.“

u) Co dalšího by se podle Vás mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?

„Zapojit více osvěty pro rodiče, a to zejména ohledně šikany a kyberšikany, která se stává stále větším trendem. Je důležité informovat rodiče o projevech šikany, a jak takové projevy mohou poznat na svém vlastním dítěti.“

2.4. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 4 – AGRESOR

Karel XY, 10 let, narozen v roce 2008, je v současné době žákem 6. třídy. Karel žije se svou matkou v rodinném domě v malém městě v Ústeckém kraji. Z rodinných příslušníků spolupracovala jen matka, která se živí jako prodavačka. Otec nespolupracoval a byl nezaměstnaný. Sociální podmínky rodiny byly částečně uspokojivé. Případ se odehrál, když byl Karel žákem 5. ročníku. Karel měl jednoho staršího sourozence, který v této kazuistice hraje významnou roli.

Starší bratr Petr navštěvoval stejnou základní školu, nacházel se v 7. ročníku. Petr byl ve škole velmi oblíbený a měl velmi dobré intelektové schopnosti i dovednosti. Karel však nebyl stejně výkonný jako jeho bratr Petr, vybudovala se v něm však schopnost manipulovat s ostatními. Karla ve třídě žáci neměli vůbec rádi, ale vědomě ho poslouchali a plnili jeho rozkazy. Často tak Karel nutil žáky, aby mu dávali jejich jídlo, aby ho pustili sednout na jejich místo a když zapomněl bačkory, zařídil, aby mu bačkory někdo půjčil i za předpokladu, že bude bos. Neměl určenou oběť, obětí byli všichni žáci. Vznikl však závislostní vztah mezi Karlem a jeho spolužákem Janem, který neustále vyžadoval Karlovu přítomnost, ačkoli s ním nesouhlasil, neobdivoval ho, ale i přesto byl na jeho příkazech závislý. Jan tak udělal všechno, co Karel řekl, ještě důrazněji než ostatní spolužáci, na které Karlův vliv působil. Karel jednou přinutil Jana, aby dal lepidlo na židli jedné žačky, která si tak zničila oblečení. Karel neustále nutil říkat spolužáky, že je nejlepší a že je daleko lepší než jeho bratr Petr, který měl ve vyšším ročníku podobné nutkání manipulovat s ostatními a získávat tímto chováním benefity.

Se situací ve třídě se svěřily tři spolužačky, které napsaly dopis do schránky důvěry. Následně je vyhledal pan ředitel, který si s děvčaty o situaci promluvil.

Pan ředitel společně s výchovným poradcem a třídním učitelem vyslechl Karla, který se při sezení rozplakal, že takový být nechce, ale že ho manipulace se spolužáky baví. Bral to prý jako legraci. Karel také popisoval, že je Jan jeho velký kamarád a že je daleko horší než on samotný. Další vyšetřovanou osobou byl tedy Jan, který se svěřil, že Karla nemá rád za jeho chování, ale že dělá všechno, co mu Karel přikáže, aby se z něj nestala oběť trýznění. Neuvědomoval si, že se však nestal přítelem, nýbrž obětí, kterou být nechtěl. Karel manipuluje s ostatními, ale Janovi manipulace tolik nevadí, protože chce mít s Karlem dobrý vztah. Na dotaz pana ředitele, jestli mu Karel chybí, když je třeba nemocný, Jan odpověděl, že už si na Karla zvykl a že bez něj ve třídě nemá co dělat. Z této odpovědi bylo jasné, že vznikl závislostní vztah, který se ve spojitosti se šikanou objevuje. Pan ředitel si pozval rodiče Jana, které informoval o situaci, která nastala. Rodiče byli nešťastní a slíbili, že se školou budou

spolupracovat a se svým dítětem budou doma více komunikovat, aby se Jan více svěřoval. Dalšími pozvanými byli Karlovi rodiče, ale dorazila jen matka chlapce, protože otce chování jeho dětí příliš nezajímalo. Škola matce doporučila návštěvu v centru ETOP, se kterým škola spolupracuje, a rovněž návštěvu SVP. Matka se zároveň zeptala na Petra, zda má i on podobné projevy. K Petrovi si však nikdo nevytvořil jakousi závislostní vazbu, tudíž se manipulace objevovala v daleko menší míře, ale třídní kolektiv Petra nevnímal a neposlouchal. Třídní učitel Petra slíbil, že chlapce bude sledovat a pokud se Petrovo chování projeví jako u Karla, doporučí škola matce rovněž návštěvu poradenského zařízení i s druhým synem.

Karel poradenská zařízení navštěvoval a začal ovládat své chování. Mezi dětmi patří stále mezi méně oblíbené, ale už nemá potřebu s žáky manipulovat, ani je nikterak ovlivňovat. Třídní klima se postupně upravilo a Jan si našel nové přátele, které nemusel poslouchat a plnit vědomě jejich příkazy, ačkoli měl zpočátku určité tendence být ovlivňován. Brzy však pochopil, že o manipulaci přátelství není. Když se Karel vrátil zpět do kolektivu, Jan už byl od Karla distancován, ale nedělalo mu problém s Karlem na společném úkolu ve skupině spolupracovat. Karel se zklidnil a žádná tendence manipulovat s ostatními žáky se u něj neobjevila. U jeho bratra se však manipulace začala projevovat podobně, tudíž i Petrovi byla nabídnuta pomoc a chlapec začal navštěvovat poradenská zařízení.

ROZHOVOR SE ŠKOLOU:

a) Jak škola předchází rizikovému chování?

„MPP, programy pořádané metodikem prevence a zájmové kroužky, které posilují sociální vazby mezi dětmi.“

b) Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

„Pořádá besedy, přednášky i interaktivní programy. V případě výskytu rizikového chování si také škola zve POLICII ČR nebo pracovníky z kontaktního centra.“

c) Kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Celkem 1 případ ročně.“

d) Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Přibližně 5 případů ročně.“

e) Jaké projevy šikany nejčastěji zaznamenáváte?

„Nadávky, strkání, pojídání svačín, fyzickou agresi a psychickou agresi.“

f) Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

„Výchovný poradce vymýšlí a tvoří programy společně s metodikem prevence, což dále konzultují s ředitelem školy.“

g) Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů, vyhledají si výchovného poradce sami?

„Většinou žáci vyhledávají schránku důvěry, třídního učitele nebo ředitele školy.“

h) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

„Třídní učitel nepodceňuje situaci ve třídě a na poradě pedagogů informuje o situaci, které si všiml. Třídní učitel by měl rovněž vycítit změnu sociálních vazeb ve třídě.“

i) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

„Metodik prevence případ řeší společně s ředitelem školy. Tvoří společně určitou strategii šetření šikany a je přítomen u šetření šikany.“

j) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

„Většinou jsou rodiče překvapeni a obhajují své dítě. Někdy však rodiče vědí, jak se jejich dítě chová doma, a problém ve škole dříve nebo později očekávali. Většinou se však škola setkává s překvapením a obhajováním dítěte.“

k) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

„Většinou jsou rodiče smutní, že se jejich dítě nesvěřilo a že muselo zažít chování, které je pro šikanu typické. Rodiče oběti spolupracují lépe než rodina agresora, ale není to pravidlem.“

l) Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

„Agresor se zklidnil a znovu se začlenil do kolektivu.“

m) Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

„Oběť se od chlapce postupem času oddálila a našla si nové kamarády, které s chlapcem nemanipulovali. Chlapec chtěl být z počátku manipulován, ale brzy pochopil, že o manipulaci přátelství není.“

n) Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

„V rámci každého předmětu, ať už se jedná o český jazyk, nebo o typické předměty, jako je občanská nauka či výchova ke zdraví.“

o) Kdo realizuje preventivní programy?

„Většinou je realizuje metodik prevence, který společně s výchovným poradcem programy vytváří.“

p) Jakou formou je pro děti program realizován?

„Program je vždy poutavý a pestrý. Jedná se o spolupráci dětí v kolektivu a scénky, které se týkají šikany, kyberšikany či odmítání drog. Samozřejmostí je získání teoretických znalostí i s ohledem na možné protiprávní jednání, kterého se mohou děti v případě šikany dopustit.“

q) Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

„Program je vyhodnocen a jeho rekapitulace slouží ke zkoumání výskytu rizikového chování.“

r) Spolupracuje Vaše škola se školským poradenským zařízením?

„Ano, škola spolupracuje s PPP, SPC, SVP a s centrem ETOP.“

s) Máte na škole schránku důvěry?

„Ano.“

t) Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

„Ne.“

u) Co dalšího by se podle Vás mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?

„Je důležité zlepšit spolupráci škol a rodiny. Je důležité snažit se vymyslet řešení, které bude vyhovovat všem stranám. Důležitá je samozřejmě informovanost rodičů. Rodiče by měli mít zájem vzdělávat se v této oblasti a učit děti, jak rozpoznat podobné chování a komu vzniklou situaci nahlásit.“

2.5. KAZUISTIKA – ZÁKLADNÍ ŠKOLA 5 – OBĚŤ

Simona XY, 9 let, v roce 2009, je v současné době žákyní 5. třídy. Simona žije se svou matkou v panelovém domě v malém městě v Ústeckém kraji. Matka pracuje jako úřednice, s otcem se Simona nevidá. Matka se školou vždy ochotně spolupracovala. Sociální podmínky rodiny byly uspokojivé. Simona neměla žádného sourozence. Případ se odehrál, když byla Simona žákyní 4. ročníku. Ve třídě měla nejlepší kamarádku Karolínu, se kterou trávila čas. Do třídy však přišla nová žačka (Tereza), která se stala poměrně rychle oblíbenou. Obě žačky (jak Simona, tak Karolína) chtěly s Terezou trávit čas, ale každá zvlášť.

Vznikl problém. Simona nebyla tak oblíbená, a proto se Karolína s Terezou staly nerozdělitelnou dvojicí. Tato dvě děvčata následně vládla třídě a staly se z nich sociometrické hvězdy, které se zároveň nominovaly do pozice „strážců morálního řádu“. Každý den hodnotily oděv ostatních děvčat ze třídy, které si často vyslechly posměšky od Karolíny a Terezy za jejich „nevhodný“ oděv a „nedostatečnou“ úpravu. Spolužáci si od děvčat nechávali radit, co mají nosit za oblečení a jak by mohli dostat lepší hodnocení. Tereza s touto činností skončila, ale Karolína pokračovala. Bavilo ji rozkazovat, co kdo má nosit. Děvčata nemohla nosit rozpuštěné vlasy, protože ty mohla mít jen Karolína. Karolína byla však jako agresor netypická vzhledem. Její postava byla malá, měla světlé vlasy, modré oči a před pedagogy se vždy chovala velmi slušně. Velký problém nastal tehdy, když Simona nechtěla rady a příkazy Karolíny poslouchat. Začala obdržovat výhružné SMS plné vulgarismů. Karolína v SMS zprávě psala: „Simono jsi hnusný, tlustý prase“, přičemž byla dívka hubené postavy a velice pohledná. V další SMS stálo: „Simono koukej si někdy vyčistit zuby, máš je všechny žlutozelený, no fuj“. Leckdy Karolína poslala SMS, která se týkala rodiny Simony. Zaslala ji zprávu, že je ošklivá jako její máma a využívala i jiné urážky na další rodinné příslušníky. Dále SMS Karolína neposílala, ale začala posílat výhružná videa přes aplikaci Tik Tok. Zde existovaly dvě skupiny – tam, kde byla jen Simona a Karolína, a druhá, ve které byli i ostatní spolužáci. Karolína většinou posílala zprávy do obou skupin, tudíž zprávy a výhružky mířené na Simonu viděli i ostatní spolužáci. Situace začala být ještě více neúnosná. Simona šla na toaletu, kde na ni čekala Karolína, která Simoně otevřela dveře od záchodu a vyfotila ji. Simona se lekla a svou potřebu vykonala mimo toaletu na podlahu. Karolína se fotce smála, ukázala ji i Tereze, která Karolíně při tomto činu pomáhala. Karolína Simoně vyhrožovala, že fotografii ukáže všem chlapcům z vyššího ročníku a všem lidem na škole, aby viděli, jaký je Simona „dobytek“. Vyhrožovala také, že se fotka bude tak líbit, že by si ji chtěla dát na sociální síť, kde bude mít dozajista úspěch. Simona přišla ze školy domů, kde odložila telefon a lehla si na postel. Čekala, až přijde její matka, která ihned poznala, že s její dcerou něco není v pořádku. Ptala se Simony,

co se stalo. Simona matku poprosila, aby se podívala na její telefon, jestli jí nedorazila zpráva od operátora, protože slyšela zvuk SMS. Matka telefon otevřela a nestačila se divit. Simona měla přes 100 nepřečtených zpráv za jedno odpoledne. Viděla také obsah a rozplakala se. Podívala se do konverzace zpětně a poslechla si hlasové zprávy. Zeptala se Simony, proč jí (matce) nic neřekla. Simona matce sdělila, že jí nechtěla nic říkat, protože se chtěla zabít, ale zároveň nechtěla „maminku“ nechat na světě samotnou. To matce stačilo a urgentně zavolala třídní učitelce.

Třídní učitelka byla ochotna se s matkou co nejdříve sejít. Sešly se tedy hned druhý den, kdy si třídní učitelka udělala kopie zpráv, které matka vyfotila. Celou situaci prověřila třídní učitelka společně s výchovnou poradkyní, metodičkou prevence a ředitelkou školy. Všechny informace byly zpracovány. Dále ředitelka školy volala matce agresorky Karolíny, která v telefonu mluvila velice lítostně, ale při setkání se projevovalo opoziční chování a bagatelizování. Obhajovala svou dceru, která dle jejího názoru měla k takovému chování důvod. Tvrdila, že není ověřené, jestli informace psala právě Karolína. Třídní učitelka od matky oběti získala také nahrávky hlasových zpráv. Matka agresorky se rozplakala, ale stále byla přesvědčena, že k tomu dcera musela mít důvod. Rodiče agresorky nakonec uznali své selhání a postih pro Karolínu přijali, to samé platilo pro Terezu, jejíž rodiče byli také informováni. Ti informace ze školy přijali s klidem a Tereza se k činům stejně jako Karolína doznala. Škola vyslechla obě agresorky, ale každou zvlášť. Simonu škola nevyslychala, protože jí pedagogové nechtěli připomínat nepříjemná slova, která si vyslechla či přečetla. Stačil důkaz v podobě hlasových zpráv a ostatních zpráv všeobecně. Rodiny agresorek nechtěly, aby se ve škole o případu hovořilo, protože dle jejich názoru stačil postih, který obě děvčata dostala. Škola uspořádala přednášku „bezpečně v síti“, jež upozorňovala na nebezpečí kyberšikany, která se stává stále větším trendem. Karolína následně opustila třídu, jelikož se s rodiči přestěhovali do jiného menšího města v Ústeckém kraji, kde nyní navštěvuje základní školu. Situace se tak zklidnila a sociální vazby ve třídě byly obnoveny.

OTÁZKY NA ŠKOLU:

a) Jak škola předchází rizikovému chování?

„MPP, besedy, přednášky, interaktivní programy, projekt tanec proti šikaně, projekt primární prevence Ústeckého kraje, který podporuje vztahy v kolektivu.“

b) Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

„Škola pořádá odborné přednášky, besedy a interaktivní programy.“

c) Kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Většinou se jedná o 2 případy ročně.“

d) Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok zaznamenáváte?

„Většinou se jedná o 3 případy ročně.“

e) Jaké projevy šikany nejčastěji zaznamenáváte?

„Nejčastěji nadávky, strkání, častěji však nyní vyhrožování na sociálních sítích.“

f) Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

„Výchovný poradce vymýšlí poutavé programy společně s metodikem prevence. Dále je výchovný poradce účastníkem schůze výchovných poradců.“

g) Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů, vyhledají si výchovného poradce sami?

„Žáci sdělují své problémy spíše třídnímu učiteli, který zkontaktuje výchovného poradce. Výchovného poradce děti často vyhledávají spíše kvůli kariérnímu poradenství.“

h) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

„Třídní učitel se podílí na vyšetřování. Dohlíží na celkové klima třídy a připravuje pro třídu sociometrické testy, kterými zjistí, zda je ve třídě porucha sociálních vazeb.“

i) Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

„Metodik prevence se vždy zúčastní jednání při vyšetřování šikany. Vymýšlí společně s výchovným poradcem strategie a programy.“

j) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

„Většinou se jedná o odmítavý postoj, kdy se u rodiče objeví fáze šoku a popření. Po argumentech rodiče uznají, že by jejich dítě bylo schopno ublížit druhému dítěti.“

k) Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

„V této škole jsou to právě rodiče, kteří nejčastěji přijdou oznámit škole, že se jejich dítě svěřilo. Rodiče jsou velmi rádi, že škola šikanu řeší a že zároveň pedagogové pro rodiče tvoří velkou oporu a podporu, protože ačkoli se nejedná vždy o případ šikany ve škole, škola je vždy ochotna pomoci.“

l) Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

„Situace se po odchodu agresorky zklidnila. Informace o agresorce z jiné základní školy nemáme.“

m) Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

„Po odchodu agresorky dívka navštěvovala psychologku a navrátila se zpět do kolektivu, kde se sociální vazby upevnilly a celkově zlepšily.“

n) Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

„V rámci přednášek, besed, interaktivních programů a mezipředmětových vztahů. Často se slovo šikana či šikádlení objeví ve výuce občanské nauky a výchovy ke zdraví. Samozřejmostí je prolínání předmětů. Pokud se objeví přednáška např. o šikaně, škola se snaží v rámci každého předmětu tento pojem objasnit.“

o) Kdo realizuje preventivní programy?

„Škola většinou program objednává. Škola má rovněž svůj program, který metodik prevence a výchovný poradce vytvořili společně s pracovníky SVP. Při situaci, kdy se objevila kyberšikana, chodí do školy přednášet i POLICIE ČR.“

p) Jakou formou je pro děti program realizován?

„Zábavná forma v kombinaci s formou teoretickou. Často se využívá dramatické ztvárnění, kde si žáci zkouší, jak se správně zachovat v modelových situacích.“

q) Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

„Podstatná je reflexe s dětmi, při které zjistíme, jestli děti obsah programu pochopily a zda by něco v programu změnily.“

r) Spolupracuje Vaše škola se školským poradenským zařízením?

„Ano, spolupracuje s PPP, SPC a SVP.“

s) Máte na škole schránku důvěry?

„Ano.“

t) Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

„Ano.“

u) Co dalšího by se podle Vás mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?

„Škola by zejména rodičům doporučila věnovat se svým dětem. Informovat je o možných rizicích této doby a jak se účinně bránit (komu své problémy ve škole nahlásit). Rodiče často podceňují problematiku jak šikany, tak v dnešní době stále častější kyberšikany. Škola neustále pořádá různé aktivity pro rodiče s dětmi, aby spolu rodina trávila více času.“

3. SHRnutí VÝSLEDKŮ

Jednalo se o citlivé informace, které leckdy v pedagogickém týmu vzbuzovaly pocity selhání a smutku. Doplnkové informace k případům mě velmi zajímaly. Prevenci šikany studuji delší dobu, a proto jsem stála o názor pedagogů na tento společenský jev, který se vyskytuje téměř ve všech organizacích a institucích.

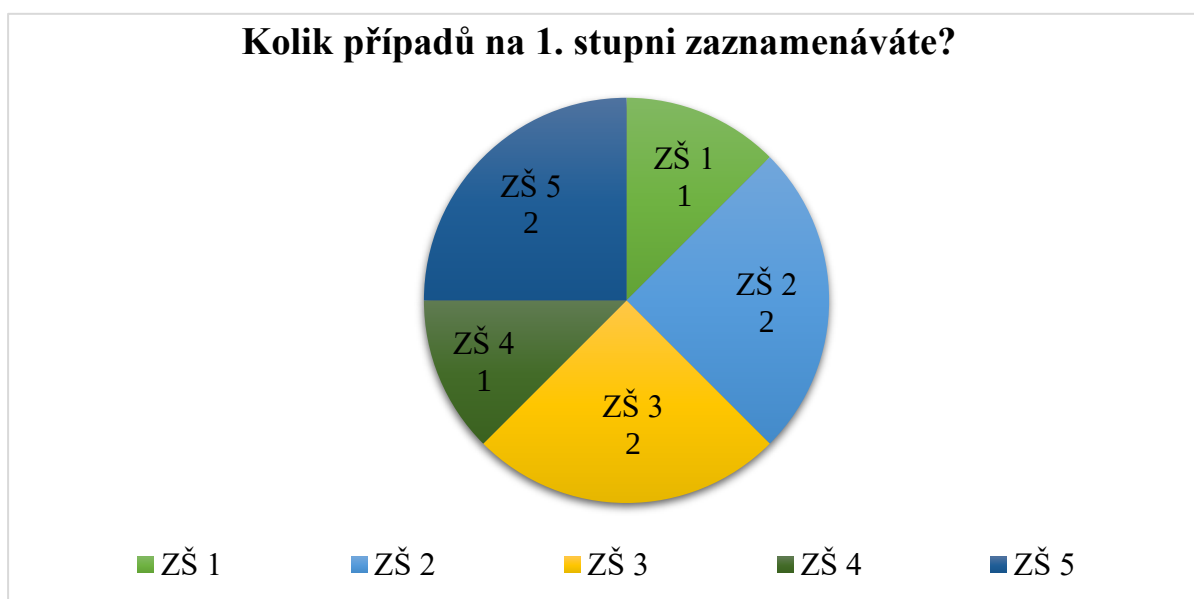
Otázky, které mi školy zodpověděly, byly pro praktickou část bakalářské práce velmi užitečné a důležité. Zajímalo mě, jak škola předchází rizikovému chování. Všechny školy mají k dispozici MPP. Většina škol využívá jak besed a přednášek, tak interaktivních programů. Překvapily mě další možnosti prevence, což byl například projekt „tanec proti šikaně“ nebo program „bavíme se bez alkoholu“. Tyto projekty a programy jsou dle nadšení pedagogů poutavé nejen pro děti, ale také pro dospělé.

Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování? Tato otázka byla velmi důležitá, protože jsem se v jedné ze zmíněných škol setkala se špatným postupem šetření šikany. Všechny školy pořádají odborné přednášky, besedy a interaktivní programy. Často školy uváděly, že je pořadatelem besed na školách Policie ČR, která pořádá odborné přednášky a žáky poučí spíše teoreticky. Jedna ze škol uvedla, že spolupracuje rovněž s kontaktním centrem, které pořádá přednášky týkající se drogové problematiky. Naopak metodik primární prevence společně s výchovným poradcem tvoří a vybírá programy spíše zábavnější, poutavější, ale pro žáky zároveň poučné.

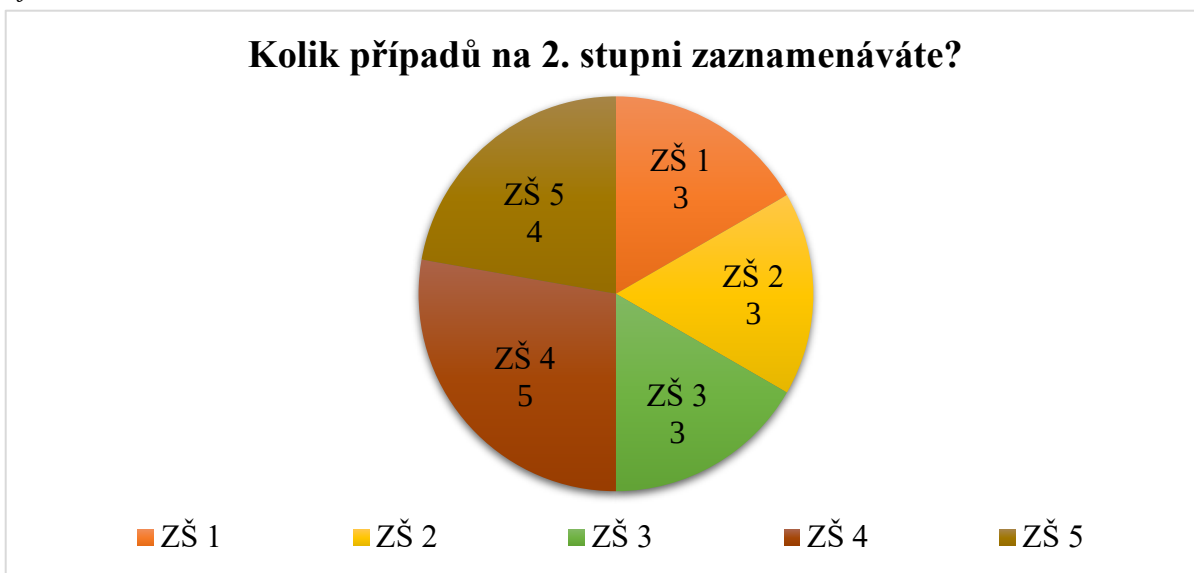
Na otázku, kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok školy zaznamenávají, se často pedagogové zdráhali odpovědi. Někteří odpověděli velice rychle a bez jakýchkoliv pocitů selhání, ale ve třech případech jsem na odpověď čekala poměrně dlouho. Nabyla jsem dojmu, že se za objevenou šikanu na 1. stupni pedagogové stydí a že mi nechtějí říct přesné číslo. Někteří mi po sepsané kazuistice řekli, že to byl jeden z mála případů a že se většinou škola setkává se škádlením a s náznaky nevhodného chování. Pojala jsem tak podezření, že je problém šikany ze strany škol často bagatelizován, ale nebylo tomu tak ve všech případech. Některé školy mi sdělily, že se problém šikany týká všech druhů a stupňů škol a že se kvalitní škola nepozná podle toho, zda se šikana ve škole vyskytla, či nikoli, nýbrž podle toho, jak se k problému škola postavila a jak problém vyřešila.

Otázka „Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok škola zaznamenává?“ pedagogy tolik nezděsila. Průměrně se se šikanou školy za školní rok potýkají 3,6krát. Školy dále uváděly, že se na druhém stupni základní školy většinou jedná o šikanu radikálnější a krutější. Jedna ze škol mi naopak sdělila, že nejhorší šikanu zažívají na 1. stupni, kde se děti často projevují spíše jako starší žáci.

Graf č. 1

Graf č. 2

Mezi nejčastější projevy šikany školy uváděly nadávky, strkání, vyhrožování, vyhrožování na sociálních sítích, pojídání svačin, fyzickou a psychickou agresi, vysokou vulgaritu a jiné nevhodné chování. Jedna ze škol se rovněž setkala i s vyhrožováním žáka pedagogům.

Na otázku, jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany, mi školy často odpovídaly, že výchovný poradce spolupracuje s metodikem prevence. Výchovný poradce je účastníkem schůze výchovných poradců, kde se dozvídá nové informace a školí se v různých oblastech. Výchovný poradce je rovněž tvůrcem preventivních programů společně s metodikem prevence a podílí se na výběru témat vhodných k prevenci.

Otázka, jak žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů a zda si žáci při problémech vyhledají výchovného poradce sami, pedagogy rovněž překvapila. Neuměli si vybavit situaci, kdy došlo k vyhledání výchovného poradce žákem. Jedna ze škol mi sdělila, že žáci vyhledávají výchovného poradce spíše kvůli kariérnímu poradenství. Všechny školy uvedly, že se žáci spíše svěří třídnímu učiteli nebo učiteli, ke kterému cítí důvěru. Tito pedagogové následně vyhledají výchovného poradce.

Na otázku, jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel, mi všechny školy odpověděly poměrně rychle. Třídní učitel dle názoru všech škol hraje ve vyšetřování velmi důležitou roli. Zná klima třídy a zaznamená signály šikany. Třídní učitel rovněž vycítí změnu sociálních vazeb ve třídě a může svou třídu prošetřit sociometrickými testy. Je důležité všimnout si i těch nejmenších náznaků, které mohou přerůst z počátečního škádlení v šikanu.

Další velmi důležitou roli ve vyšetřování šikany hraje metodik prevence. Zeptala jsem se škol, jakou roli metodik prevence zastává. Metodik prevence se vždy zúčastní jednání ve vyšetřování šikany. Vymýšlí společně s výchovným poradcem strategie a různé programy. Na metodika prevence se obrací pedagogové, kteří zaznamenávají signály upozorňující na změnu sociálních vazeb či změnu psychické rovnováhy žáků.

Velmi mě zaujaly odpovědi na otázku, jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem. Školy se shodly, že většinou rodiče reagují odmítavým způsobem. Rodiče si pozici agresora svého dítěte nepřipouští, ale následně ji po argumentech přijmou. Často se školy setkávají s obhajobou žáka rodiči, kteří jsou překvapeni. Setkáváme se s fází šoku a popření. Jedna ze škol uvedla, že je důležité začít pochvalou dítěte a nabídnout rodičům nekonfliktní prostředí. Jedna ze škol také uvedla, že se setkala se situací, kdy rodiče jednali klidně, protože věděli o nevhodném chování svého dítěte a problém dříve nebo později očekávali.

Naopak na otázku, jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí, mi školy odpověděly celkem jednoznačně. Rodič bývá lítostivý, úzkostlivý a smutný. Školy se však setkávají i postojem, kdy rodiče o šikaně vědí, ale čekají, až začne reagovat škola. V jedné ze škol jsou to právě rodiče, kteří nejčastěji škole oznámí podezření na vyskytující se šikanu.

Mile mě překvapily odpovědi týkající se dopadu šikany na agresora, které školy s ohledem na kazuistiky zaznamenaly. Všechny školy uvedly, že se chování agresora zklidnilo a došlo ke zmírnění projevů.

Zjistila jsem také, jaké mělo šetření s ohledem na kazuistiky dopad na oběti. Všechny školy uvedly, že došlo k nápravě situace. Situace se zlepšila a stejně tak třídní klima i sociální vazby ve třídě, které byly často ve spojitosti se šikanou narušeny.

S ohledem na prevenci jsem také zjišťovala, jak často se snaží školy hovořit se žáky o patologických jevech obecně. Všechny školy se snaží o problematice mluvit často. S problematikou se žáci setkávají ve výuce, při přednáškách, besedách či interaktivních programech. Dále školy uváděly mezipředmětové vztahy, při kterých se snaží upozornit na prevenci v rámci různých předmětů.

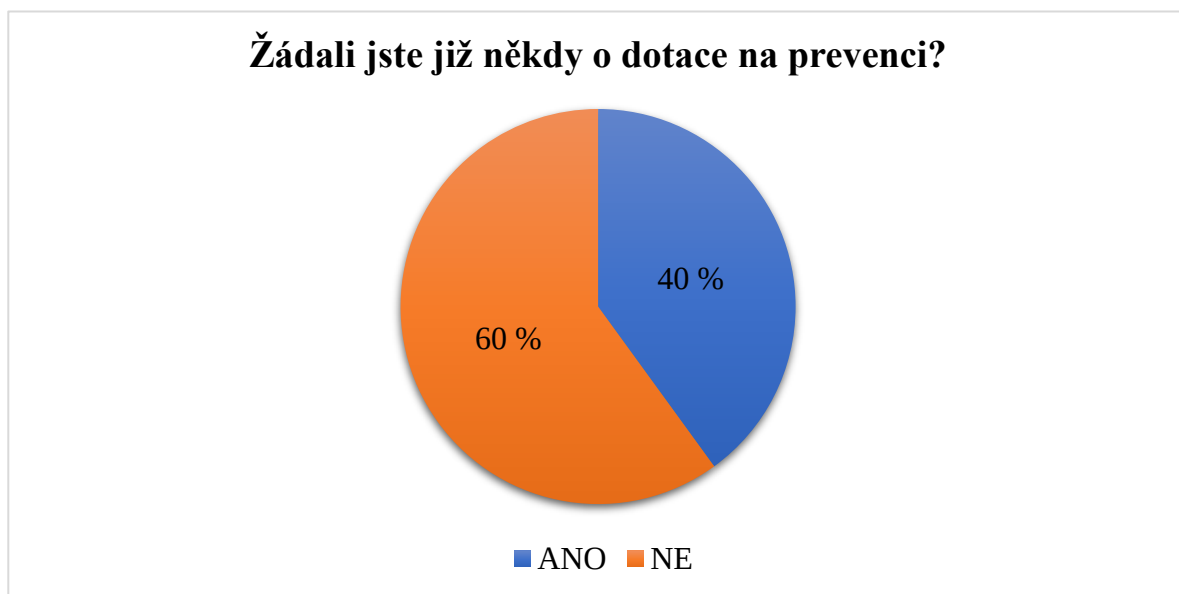
Otázky typu *kdo realizuje preventivní programy, jakou formou je pro děti program realizován, jak je program dále vyhodnocován a jak se s vyhodnocením dále pracuje*, byly pro školy překvapivé. Preventivní programy na základní škole většinou realizuje metodik prevence společně s výchovným poradcem, ale rovněž i externí pracovníci. Na 1. stupni základní školy je program realizován převážně zábavnou formou. U jedné ze škol se program nevyhodnocuje. Vyhodnocuje se pouze dotazník týkající se školního klima. V dalších čtyřech školách se program vyhodnocuje a výsledky se objevují ve strategii na další období, metodických výstupech nebo s nimi škola pracuje a vymýšlí různé programy, které by mohly prevenci dále podpořit.

Dále jsem se zeptala, zda škola spolupracuje se školským poradenským zařízením. Všechny školy se školským poradenským zařízením spolupracují. Nejčastěji spolupracují s PPP a SPC. Čtyři z pěti škol spolupracují s SVP. Jedna z pěti škol spolupracuje s centrem ETOP.

Na otázku, mají-li školy schránku důvěry, všechny školy odpověděly pozitivně. Jedna ze škol má schránku důvěry i na webu školy, kam žáci mohou psát anonymní vzkazy.

Při otázce, zda někdy školy žádaly o dotace na prevenci, dvě z pěti škol odpověděly ano. Tento nízký počet žádostí školy obhajovaly tím, že žádání o dotace je složité a že jsou ve většině případů dotace zamítnuty.

Graf č. 3

Poslední otázka, na kterou jsem se škol zeptala, byla klíčová. Zajímalo mě, co dalšího by se podle nich mělo udělat s problematikou šikany do budoucna. Odpovědi byly různé. Škola by zejména rodičům doporučila věnovat se svým dětem a informovat je o problémech této doby; celkově zapojit více osvěty i pro rodiče. Dle škol by se také měla zlepšit všíímavost lidí. Důležité je zlepšení financování preventivních programů na školách, protože většina programů je pro školy finančně nedostupná. Podstatné je také informovat o problematice jak žáky, pedagogy a rodiče, tak i širokou veřejnost.

4. DISKUZE

Díky kazuistikám a zodpovězeným otázkám ze škol jsem zjistila, že se školy v Ústeckém kraji o problematiku značně zajímají. Většina škol vnímá šikanu jako celospolečenský jev, který je v dnešní době přítomen téměř ve všech organizacích a institucích, ale i přesto jsem se setkala s bagatelizací.

Z kazuistik jsem zjistila, že 4 z 5 uvedených agresorů byli chlapci. Mezi chlapci najdeme podstatně více agresorů i obětí přímé šikany než mezi dívkami (Říčan, Janošová 2010, s. 14). Chlapci také častěji užívají fyzické násilí, kdežto dívky spíše slovní. Nepřímé šikany najdeme u chlapců i u dívek stejně; u dívek je nepřímá šikana (zvláště intriky a sociální izolace) mnohem častější než přímá. Dívky jsou častěji šikanovány od chlapců než od dívek, chlapci v naprosté většině jen od chlapců.

Většina škol se mi svěřila, že má v poslední době problém s vyhrožováním přes sociální sítě. Kyberšikana se může odehrávat na různých internetových platformách s různorodými vlastnostmi. V jedné kazuistice jsem se setkala s vyhrožováním přes SMS, Facebook a aplikaci Tik Tok. Překvapila mě krutost kyberšikany, která je v kazuistice popsána. Školy případy kyberšikany řeší častěji, a je proto dobré zařadit do preventivních programů tuto problematiku. Další zajímavostí je, že celkový postup škol, který jsem měla možnost zaznamenat, nebyl vždy podle strategie, která je popsána v této práci. Ne vždy pedagogický tým vyslechl oběť, což by mělo být prvním krokem při oznámení potenciální šikany. Potěšilo mě, že nikdy nedošlo ke konfrontaci obětí a agresorů, což hodnotím velmi kladně.

Hlavním dokumentem, který popisuje proces zavedení prevence na škole, je minimální preventivní program, který je konkrétním dokumentem školy. Tento dokument mají k dispozici všechny školy, jedna z nich má tento dokument včetně programu proti šikanování. Překvapilo mě, že ani jedna ze základních škol nevyužívá v rámci primární prevence velice oblíbené „peer programy“, které jsou realizovány vrstevníky, kteří jsou proškoleni na jednotlivá témata včetně problematiky šikany (Bendl 2003). Z vlastní zkušenosti vím, jak moc jsou tyto programy účinné a jak žáci na tyto programy reagují.

Pro prevenci šikany je velmi důležitá myšlenka úcty ke každé lidské bytosti. Ve všech předmětech by škola měla upozorňovat na osobní statečnost a úctu (český jazyk, dějepis, přírodopis) (Říčan, Janošová 2010). Byla jsem velmi potěšena, když školy zmiňovaly mezipředmětové vztahy. Také oceňuji, že o prevenci a důležitých pojmech žáky informují v rámci různých předmětů a samozřejmě v rámci besed, přednášek a interaktivních programů.

Škola by měla otevřeně informovat žáky i rodiče o problému šikany. Je to základní cesta k důvěře, která je sice nepříjemná, ale nutná. Vztahy mezi rodiči a pedagogy jsou často napjaté,

chybí důvěra a spolupráce, proto jsem moc ráda, že se některé školy snaží vymýšlet různé akce, kde mohou trávit čas rodiče společně s dětmi a pedagogy, zároveň jsou pořádány různé informativní přednášky i pro rodiče. I takováto setkání můžeme nazývat prevencí, protože škola upevňuje vztahy mezi žáky, pedagogy a rodiči.

5. NAVRHOVANÁ OPATŘENÍ

I když škola kontinuálně realizuje specifickou primární prevenci šikany, kterou má popsáno v minimálním preventivním programu, čímž se snaží učinit určitá opatření, je nutné učinit další důležitá opatření, která jsou dle mého názoru v souvislosti s prevencí nezbytná.

Jako nezbytnou považuji informovanost o šikaně. O šikaně je nutné informovat nejen zákonné zástupce, ale i širokou veřejnost. Takové opatření lze učinit prostřednictvím seminářů, které by v rámci školy pořádal odborník, který se věnuje všeobecně rizikovému chování na základních školách (včetně šikany). Takové semináře by mohly mít edukativní charakter a mohly by zákonným zástupcům a široké veřejnosti pomoci v orientaci v dané problematice. Informovanost lze také uskutečnit prostřednictvím internetových stránek jednotlivých škol, kde budou uvedeny zásadní informace o problematice, ale také důležité kontakty, které by v rámci prevence šikany neměly být opomíjeny.

Je důležité informovat o možném výskytu rizikového chování nejen zákonné zástupce a širokou veřejnost, ale také pedagogy, kteří se prostřednictvím odborných seminářů mohou lépe orientovat v problematice, což je dle mého názoru u pedagogů žádoucí.

V souvislosti s informovaností pomocí internetových stránek školy bych jako další důležité opatření uvedla elektronickou schránku důvěry. Elektronická schránka důvěry je anonymní, což dává jistotu, že se nedá zjistit, kdo a co do schránky napsal. Je zde tedy zachována maximální anonymita. V rámci digitalizace je dle mého názoru elektronická schránka důvěry v dnešní době nezbytná.

Z hlediska podpůrných opatření by rovněž mohlo pomoci snížení počtu žáků ve třídě. Pedagog by tak mohl častěji realizovat časově náročné individuální rozhovory s dětmi a mohl by lépe vypožorovat rizikové chování ve třídě. Myslím si, že se v méně početné třídě najde jádro agresorů daleko snáze než ve třídě, kde je počet žáků vyšší.

Dalším navrhovaným opatřením pro posílení prevence mohou být školou pořádané organizované akce pro zákonné zástupce a žáky. Tímto opatřením by se mohla posílit vzájemná důvěra mezi školou, rodiči a žáky, což je u prevence šikany nezbytné. Organizované akce by měly charakter posílení soudržnosti mezi školou, rodiči a žáky, ale také mezi samotnými žáky a rodiči. Tato rozmanitá skupina by uznávala normu respektu a pomoci, čímž by se z hlediska prevence šikany mohlo zamezit jejímu výskytu ve školním prostředí.

ZÁVĚR

V prevenci hraje důležitou roli škola. Záleží nejen na odbornících, kteří se sociálněpatologickými jevy zabývají, ale také na samotných učitelích. Pedagog, který šikanu odhalí, může v dítěti vzbudit tolik potřebnou důvěru, kterou dítě v nepříjemné situaci vyžaduje a potřebuje. Pro takového pedagoga je klíčovým úkolem zamezit průběhu šikany a nejlépe zajistit, aby se situace neopakovala, za pomoci odborníků ze školských poradenských zařízení, kteří se šikanou zabývají.

Šikana je skutečně závažný problém, který se na základních školách objevuje čím dál tím více. Moderní doba, která s sebou přináší nejen pozitivní stránky, týkající se rozvoje v mnoha oblastech, bohužel vyžaduje i větší nároky ze strany lidí, obzvláště pak ze strany dětí. Agresivní chování, které se u dětí v rámci šikany vyskytuje, nepochází jen ze školního prostředí, ale také z rodiny, kde na děti intenzivně působí rodičovské vzory. Rodiče pak na dítě působí negativně a rodina své potomky leckdy v jeho agresivních projevech podporuje a přehlíží, že z jejich dítěte vyrůstá potenciální agresor. Důležitá je vzájemná spolupráce školy a rodičů.

Agresor na oběti často zanechá šrámy, které si oběť ponese po celý život. Často pak člověk, který se stal obětí, trpí pocity méněcennosti a nižší sebedůvěrou. Je velmi důležité nahradit člověku ztráty, které šikana zapříčinila. Navážeme-li na situaci v rodině, je důležité uvědomit si, že právě rodina je místem, kde se učíme být „dobrymi lidmi“. V rodině získáváme jistotu, že jsme na tomto světě důležití, že nás někdo miluje a potřebuje, a to i navzdory našim chybám. Je důležité zvolit správný styl výchovy.

V souvislosti se školní šikanou se často hovoří o kyberšikaně. Tato forma šikany je označována jako zneužívání moderních technologií. Obětí školní kyberšikany stále přibývá. Případ zmíněný v praktické části je toho důkazem. Kyberšikana je velmi nebezpečná, stejně tak jako šikana. Je důležité upozorňovat na rizika tohoto „trendu“. Často se však oběťmi stávají i samotní pedagogové, kteří bývají natáčeni, foceni a nevědomky zveřejňováni na sociálních sítích.

Pro základní školy je klíčové vytvořit poutavý a stálý program, který bude komplexní, funkční, pro žáky poutavý a zároveň naučný. Je důležité problémy šikany nebagatelizovat, nezavírat před problematikou šikany oči a v rámci mezipředmětových vztahů upozorňovat na rizika a nebezpečí. „Netolerance“ šikany na základních školách je základem bezpečného prostředí, které je pro žáky a jejich rodiče klíčovým faktorem.

Závěrem bych chtěla poděkovat všem školám v Ústeckém kraji a hlavně pedagogům, kteří se mnou ochotně vedli rozhovor a informovali mě o situaci.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- BENDL, S., 2003. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV. ISBN 80-86642-08-9.
- BENDL, S., HANUŠOVÁ, J., LINKOVÁ, M., 2016. *Žák s problémovým chováním: cesta institucionální pomoci*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton. ISBN 978-80-7387-703-3.
- ČÁP, J., 1993. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7066-534-3.
- JANOŠOVÁ, P., KOLLEROVÁ, L., ZÁBRODSKÁ, K., KRESSA, J., DĚDOVÁ, M., 2016. *Psychologie školní šikany*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2992-3.
- KOLÁŘ, M., 2001. *Bolest šikanování: cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách* [online]. Praha: Portál. [vid. 24. 11. 2019]. ISBN 80-7178-014-3.
- Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5e026710-0010-11e4-9789-005056827e52>
- KOLÁŘ, M., 2011. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-871-5.
- KOLÁŘ, M., 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách: Příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-513-1.
- MARTÍNEK, Z., 2007. *Agrese a agresivita u dětí a mládeže*. Praha: Národní institut pro další vzdělávání. ISBN 80-86956-29-6.
- MARTÍNEK, Z., 2009. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2310-5
- MATTHEWS, A., 2015. *Stop šikaně!* 1. vyd. Jihlava: Baroque Partners s.r.o. ISBN 978-80-87923-06-1.
- MAYROCK, A., 2016. *Jak přežít šikanování*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1006-1.
- POLICIE ČR, 2019: Šikana In: *Policie České republiky* [online]. [vid. 25. 10. 2019]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/preventivni-informace-sikana.aspx>
- PONĚŠICKÝ, J., 2010. *Agrese, násilí a psychologie moci*. 2. vyd. Praha: Triton. ISBN 978-80-738-7378-3.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J., 2003. *Pedagogický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-647-6.
- ŘÍČAN, P., 1995. *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-049-9.
- ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P., 2010. *Jak na šikanu*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.
- SVOBODA, J., 2014. *Agrese a agresivita v předškolním a mladším školním věku*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0603-3.

- ŠEVČÍKOVÁ, A., 2014. *Děti a dospívající online: vybraná rizika používání internetu*. Praha: Grada. ISBN 978-80-210-7527-6.
- ŠVINGALOVÁ, D., 2004. *Teorie případové práce ve speciální pedagogice*. 1. vyd. Liberec: TUL. ISBN 80-7083-819-1.
- VÁGNEROVÁ, K., BAJEROVÁ, M., 2011. *Minimalizace šikany: praktické rady pro rodiče*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-912-5.
- VÁGNEROVÁ, M., 2008. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0225-7
- VÁGNEROVÁ, M., 2012. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. 2. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-2462-153-1.

AKTUÁLNÍ LEGISLATIVA A DOKUMENTY VZTAHUJÍCÍ SE K TÉMATU:

- MŠMT, 2019. *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019–2027* [online]. [vid. 25. 10. 2019].
- Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/strategie-a-koncepce-ap-msmt>
- MŠMT, 2016. *Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních* [online]. [vid. 25. 10. 2019].
- Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/38988/>
- MŠMT, 2013. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. [vid. 25. 10. 2019].
- Dostupné z: www.msmt.cz/file/29408/download/
- MŠMT, 2010. *Školní preventivní program pro mateřské a základní školy a školská zařízení* [online]. [vid. 25. 10. 2019].
- Dostupné z: www.msmt.cz/file/7347_1_1

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – Dotazník

PŘÍLOHY

PRAKTICKÁ ČÁST BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

PREVENCE ŠIKANY NA VYBRANÝCH ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH V ÚSTECKÉM KRAJI

1. KAZUISTIKA – případ, který se stal ve škole

Fiktivní jméno dítěte: _____

Věk dítěte: _____

Rok narození: _____

Základní škola: _____ v bakalářské práci pod číslem _____

Ročník: _____

Fiktivní jména rodičů: MATKA: _____ OTEC: _____

Zaměstnání rodičů: MATKA: _____ OTEC: _____

Postoj rodičů: SPOLUPRACOVALI – ČÁSTEČNĚ SPOLUPRACOVALI –
NESPOLUPRACOVALI

Počet sourozenců: _____

Bydliště: _____

Sociální podmínky rodiny: USPOKOJIVÉ – ČÁSTEČNĚ USPOKOJIVÉ – NEUSPOKOJIVÉ

Případ podrobně:

OTÁZKY NA ŠKOLU:

I. Jak škola předchází rizikovému chování?

II. Jak škola postupuje v případě výskytu rizikového chování?

PŘEDNÁŠKA – BESEDA – INTERAKTIVNÍ PROGRAM

III. Kolik případů šikany na 1. stupni za školní rok zaznamenáváte?

IV. Kolik případů šikany na 2. stupni za školní rok zaznamenáváte?

V. Jaké projevy šikany nejčastěji zaznamenáváte?

VI. Jak se podílí výchovný poradce na prevenci řešení šikany?

VII. Jak moc žáci využívají možnosti kontaktu výchovného poradce při řešení svých problémů, vyhledají si výchovného poradce sami?

VIII. Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany třídní učitel?

IX. Jakou roli hraje ve vyšetřování šikany metodik prevence?

X. Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě agresorem?

XI. Jaký je nejčastěji postoj a reakce rodičů na informace, že je dítě obětí?

XII. Jaké mělo vyšetření dopad na agresora?

XIII. Jaké mělo vyšetření dopad na oběti?

XIV. Jak často se snažíte hovořit se žáky o patologických jevech obecně?

XV. Kdo realizuje preventivní programy?

XVI. Jakou formou je pro děti program realizován?

XVII. Jak je program vyhodnocován a jak s vyhodnocením škola dále pracuje?

XVIII. Spolupracuje Vaše škola se školským poradenským zařízením?

ANO – NE

S jakými?

XIX. Máte na škole schránku důvěry?

ANO – NE

Proč ne?

XX. Žádali jste již někdy o dotace na prevenci?

ANO – NE

XXI. Co dalšího by se podle Vás mělo udělat s problematikou šikany do budoucna?
